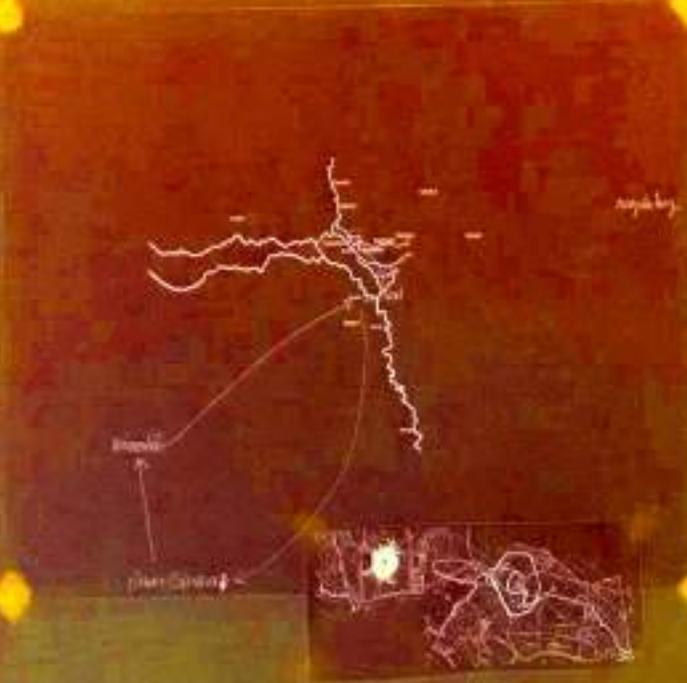

planRadix.nf

planRadix.nf
[Handwritten notes and code snippets]

nummer 11

12/22/2019

Inhoud

4	Motto's
5	Jezus komt
8	Het verlangen van de Oude IJssel
10	Mijn vader vroeg
11	Viering (1)
13	De feestneuzen
14	De Eems en Lippe
15	De Achterhoekse rivieren
17	Water (1)
19	Water (2)
22	Wisch
24	Ets
25	De historisch actoren
27	Stafkaart 2017 met immuniteiten en waterwerken
30	Waterwerken van Bethlehem rond 1800
31	W.L. Bouwmeester; schematische plattegrond van Bethlehem
34	De Antropomorfe Machthebber
35	Hier is niets
36	Gemene grond
38	Drievuldigheid
40	<i>Beda Venerabilis</i>
42	Elisabeth van Schönau
45	Ruimtestation Bethlehem
53	Wij gingen zien
54	Ik dacht aan de dagen voordat
56	Ludger kerstent de Achterhoek
57	Denken
59	Viering (2)
60	Kleine statistiek van christelijke cirkelvorming rond Plan Radix
63	<i>Ds. van Dijk</i>
65	Hiertussen
67	Het door hem platgebrande stukje
69	Hier ondertussen
70	Verantwoording
72	Bronnen

Colofon

Plan Radix nummer 11 verschijnt in de reeks online-publicaties van de resultaten van het kunstzinnig landschapsonderzoek dat sinds 2010 door Plan Radix wordt verricht.

Tekst en afbeeldingen door Paul van der Lee, tenzij anders vermeld.

© Plan Radix 2019

www.planradix.nl

info@planradix.nl

De 'historische waarheid' is onbereikbaar, en bestaat dus niet (...)

**Harry Mulisch, Tanchelijn
De Bezige Bij, 1961**

Ancestral beings emerged from within the earth and began to give shape to the world. (...) Every action of the ancestral beings had a consequence on the form of the landscape. The places where they emerged from the earth became waterholes or entrances to caves; where they walked, watercourses flowed; and trees grew where they stuck their digging sticks in the ground. (...) Great battles occurred between groups of ancestral beings, and where they died hills formed in the shape of their bodies, or lakes formed pools of their blood. Over time the features of the earth began to take shape, and as long as the ancestral beings lived on the surface of the earth they modified its form little by little. Where they cut down trees they left marks in a hillside; where they crossed a river they left behind a rocky bar; when they threw their boomerangs they pierced a hole through a cliff.

**Howard Morphy; Aboriginal Art
Phaidon Press Limited, 1998**

There is goodness in blue skies and flowers, but another force - a wild pain and decay - also accompanies everything.

**David Lynch, Someone is in my house
Tentoonstelling Bonnefantenmuseum, 2019**

De kunsten, dat waren alle middelen die men aanwendde om de natuurtoestand de baas te worden.

**Georges Duby, Bernard van Clairvaux en de cisterciënzerkunst
Agon, 1989 (org. 1979)**

Het Kwaad is overbodig.

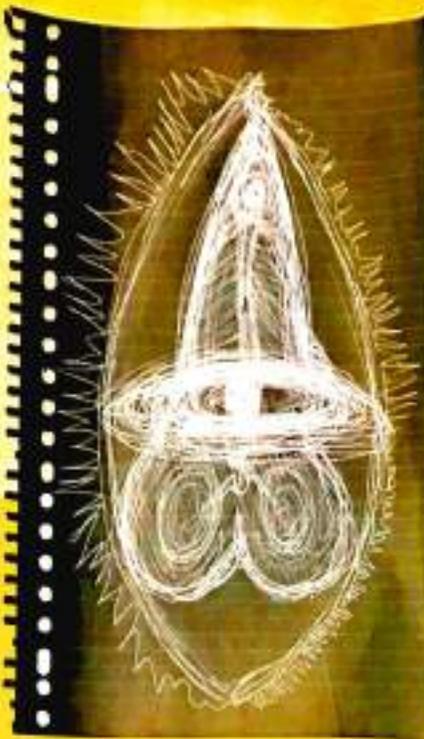
**Fernand Niel, Albigenzen en Katharen
Stichting Rapportage, 1982**

Het verlangen dat zaken afmoeten, moet weg. (...) Gewoon wakker worden en tegen jezelf zeggen: vandaag maak ik niets af, en 's avonds tevreden inslapen omdat dat weer gelukt is.

**Esther Gerritsen
VPRO-gids 27-4-2019**

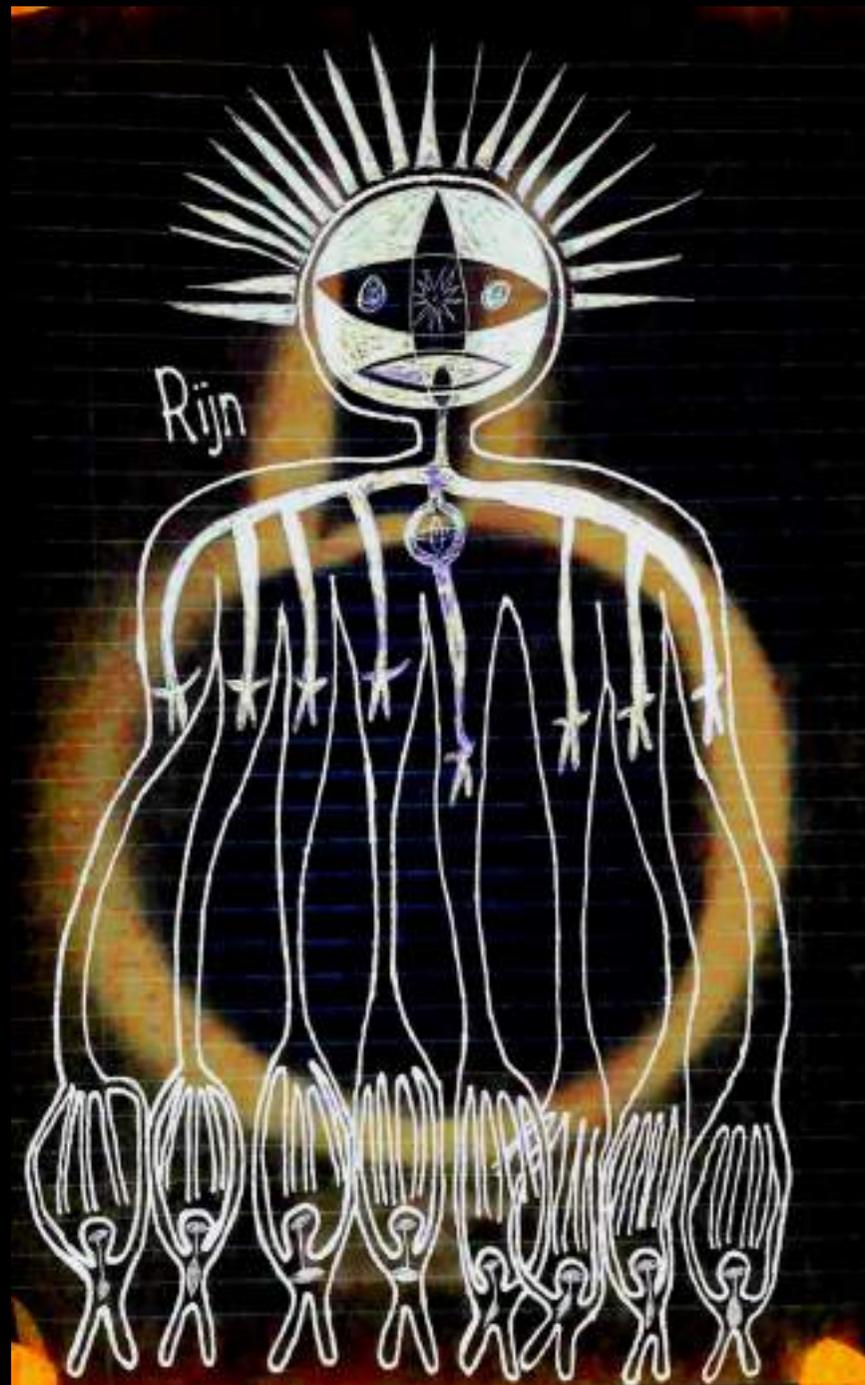
...woorden blakend als biefstuk...

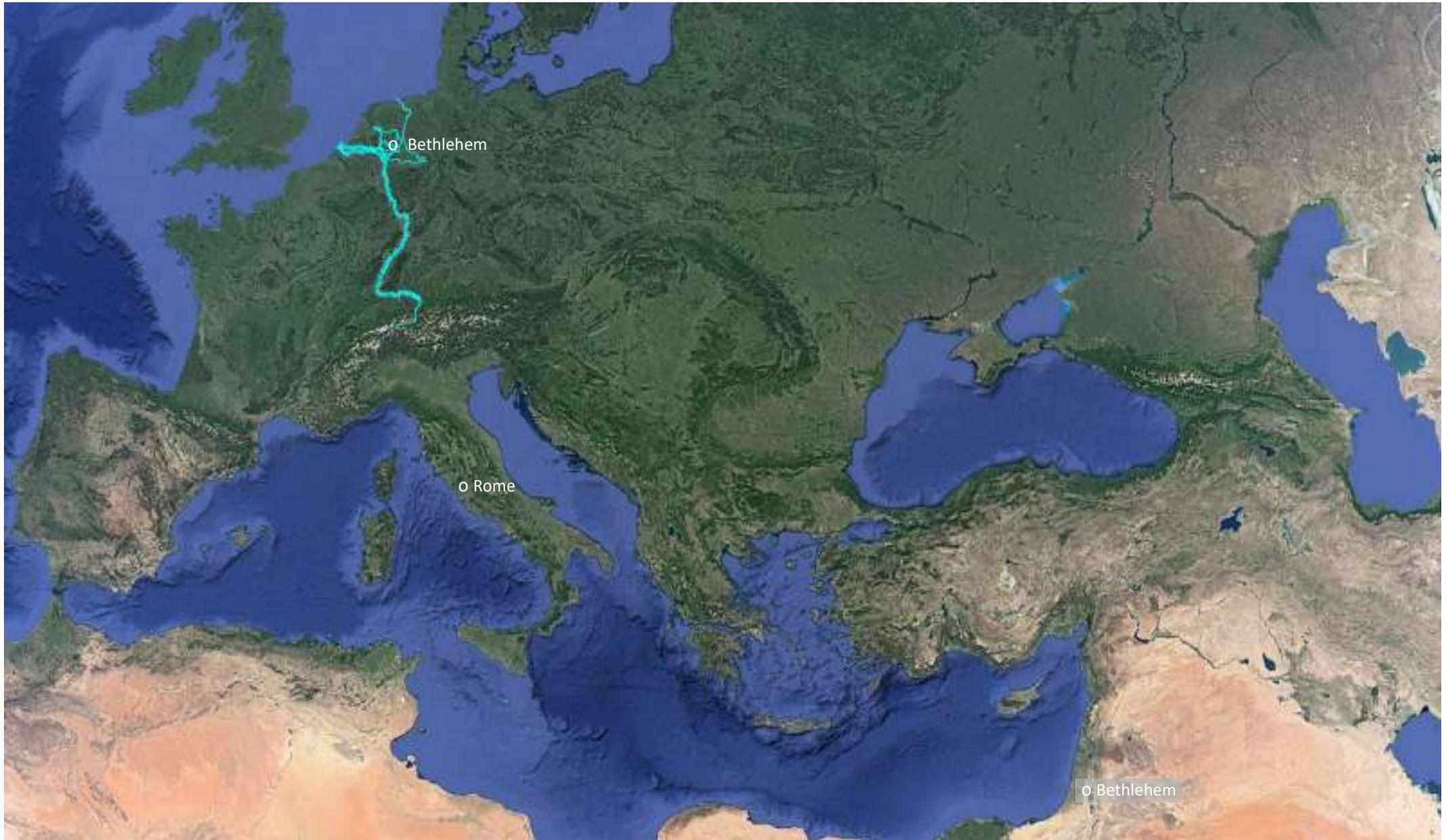
**Gerrit Kouwenaar, Volledig volmaakte oneetbare perzik
bezig bij poëziepocket 17, 1989 (org. 1978)**

Jezus komt

Over het water liep niet alleen Jezus, maar ook zijn woord. Eerst vanaf Behlehem over de Middellandse Zee naar Rome, dan de Alpen over naar de Rijn; vanaf Keulen naar Xanten, Nijmegen en Utrecht. Van daaruit met mannen als Willibrord en Bonifatius mee, naar het noorden rond het Almere en de Waddenzee. Dan met Lebuïnus vanaf Utrecht naar het oosten: via de Rijn de IJssel op naar Deventer en landinwaarts zoveel mogelijk langs de oevers van de Berkel en Oude IJssel. Om tot slot met Ludger dwars over land te trekken vanuit Zutphen en Wichmond door de Achterhoek, langs het Radixgebied, naar de streken rond Münster, dat hij de hoofdstad van zijn bisdom maakte.

Het verlangen van de Oude IJssel

Ze knikt bij de Bärensleuse
waar vier kilometer verderop
de Rijn het nog altijd met de Lippe doet

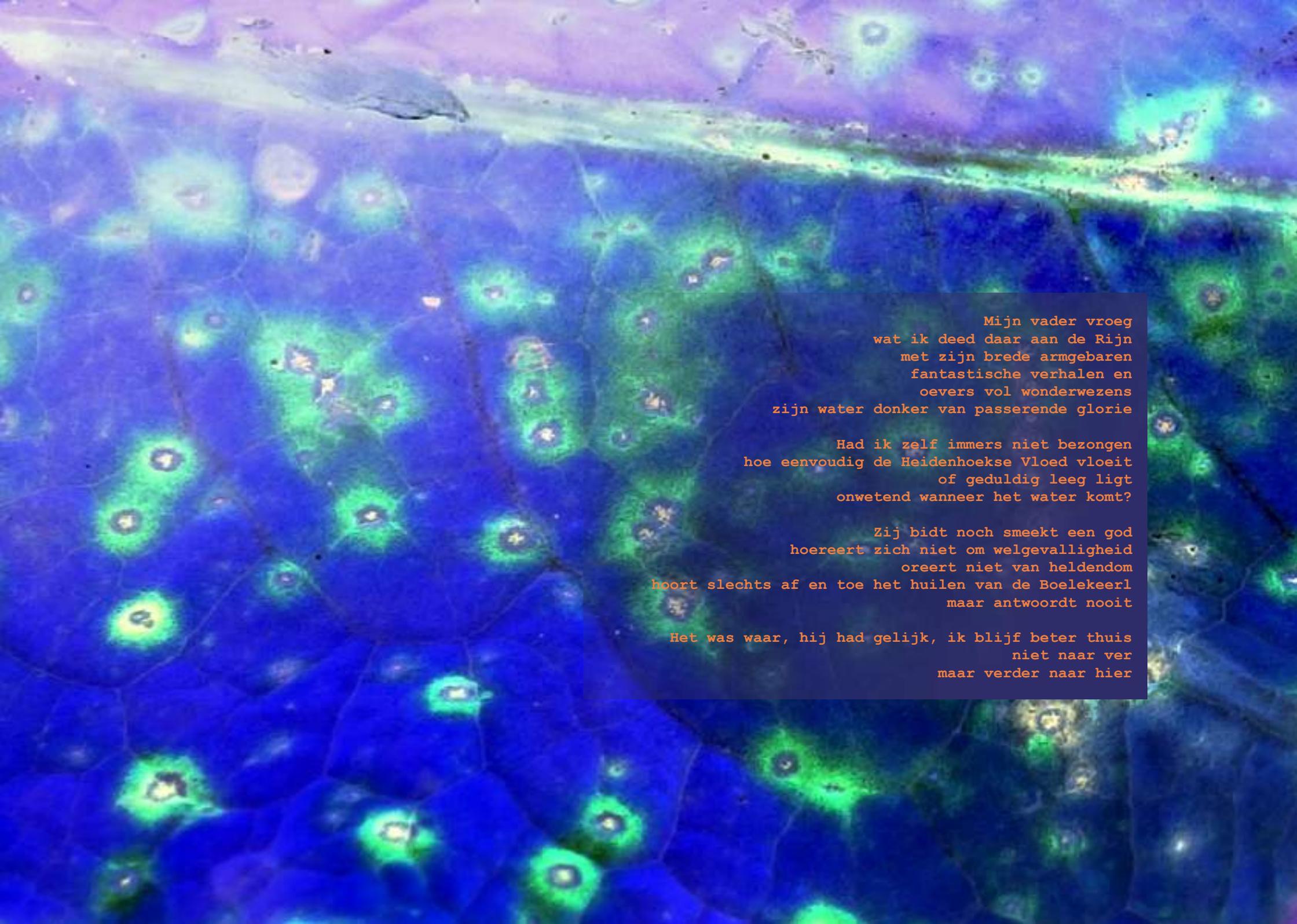
Aan de overkant ligt Vetera in haar graf
waaruit de Thebaan Victor opstond
tot zendmast der christenen dezer streken

Agrippina moeder van Keulen
spreidde er de heidense benen
tot de latere bisschoppen van Utrecht en Münster

De Oude IJssel mag nu een sloot zijn
ze is het allemaal niet vergeten.

Mijn vader vroeg
wat ik deed daar aan de Rijn
met zijn brede armgebaren
fantastische verhalen en
oevers vol wonderwezens
zijn water donker van passerende glorie

Had ik zelf immers niet bezongen
hoe eenvoudig de Heidenhoekse Vloed vloeit
of geduldig leeg ligt
onwetend wanneer het water komt?

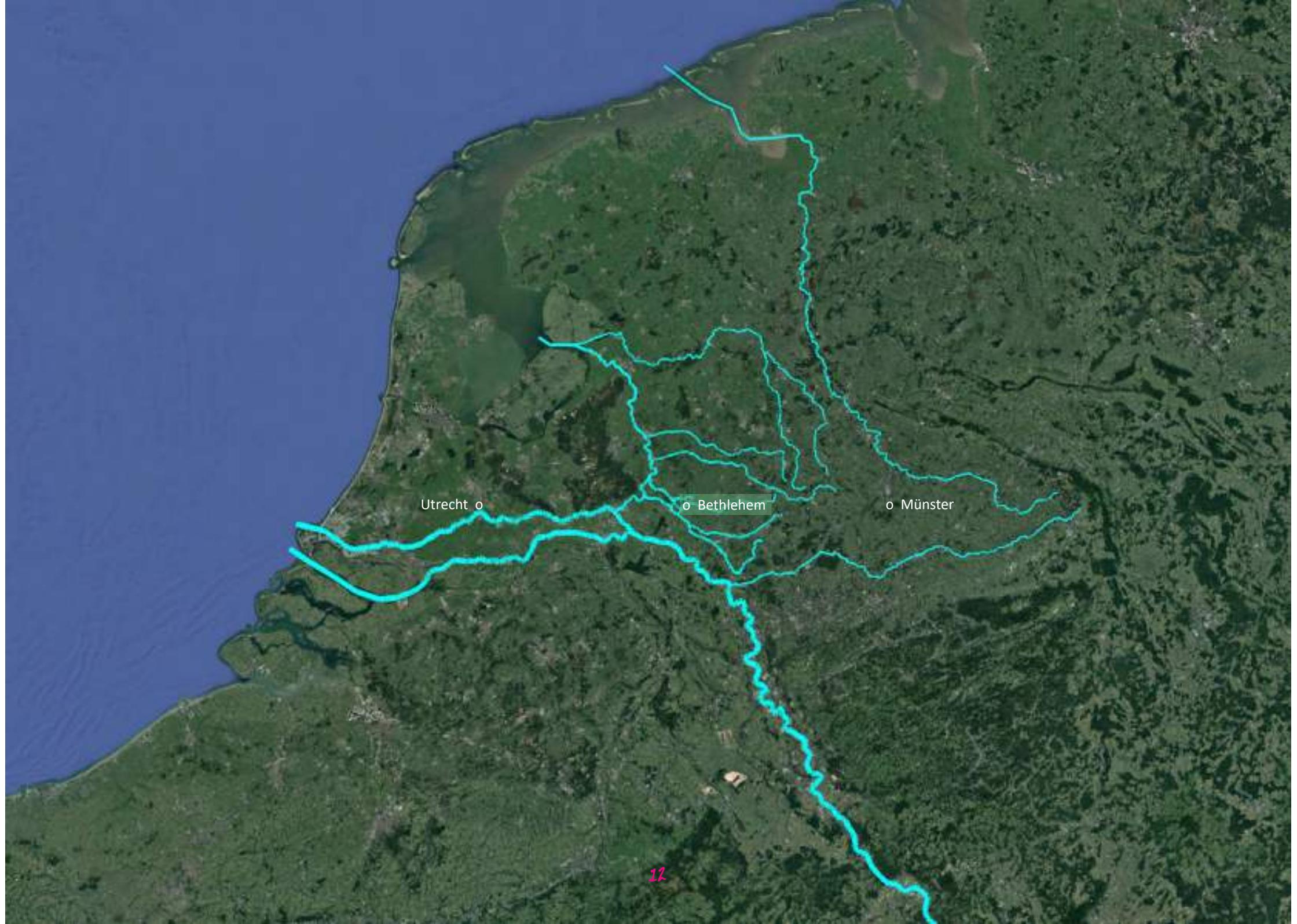
Zij bidt noch smeekt een god
hoereert zich niet om welgevalligheid
oreert niet van heldendom
hoort slechts af en toe het huilen van de Boelekeerl
maar antwoordt nooit

Het was waar, hij had gelijk, ik blijf beter thuis
niet naar ver
maar verder naar hier

Viering (1)

Liturgie en kunst behoren beide tot het archetype Feest. Georges Duby zegt in *Bernard van Clairvaux en de cisterciënzerkunst*; Feest is een evenwicht herstellende activiteit en net zo onontbeerlijk als de activiteiten die het in evenwicht wil brengen. De viering is het tegenovergestelde van het oergevecht tegen honger, kou, dieren, ziektes en de medemens. Het feestelijke, de diepgevoelde noodzaak het naakte bestaan te vieren, wil een groots en liefst ongelofelijk, want aan het dagelijks leven ontstijgend, gebaar zijn, dat een bevestiging van macht inhoudt over de zorgen van alledag en vooral die van morgen. Daar hoort roekeloze verspilling en nutteloosheid bij, want de dagelijkse mens treedt daardoor buiten zichzelf, uit zijn dagelijkse leven - ketenen verbrekend om zo zichzelf en alle anderen te tonen dat hij de baas is over zijn gebondenheid. Daarmee schept het feest een band met het sacrale.

Wie zijn sacrale feest serieus neemt, viert haar in ceremonie (lat.: caeremonia; eerbied) met het besef dat het noodzakelijke, compenserende, balans brengende feest een liturgie is (gr.: leitourgios; werk voor de gemeenschap). Monniken bijvoorbeeld zijn dus feestneuzen. Plan Radix doet zijn liturgische best ook een feestneus te zijn.

Utrecht o

o Bethlehem

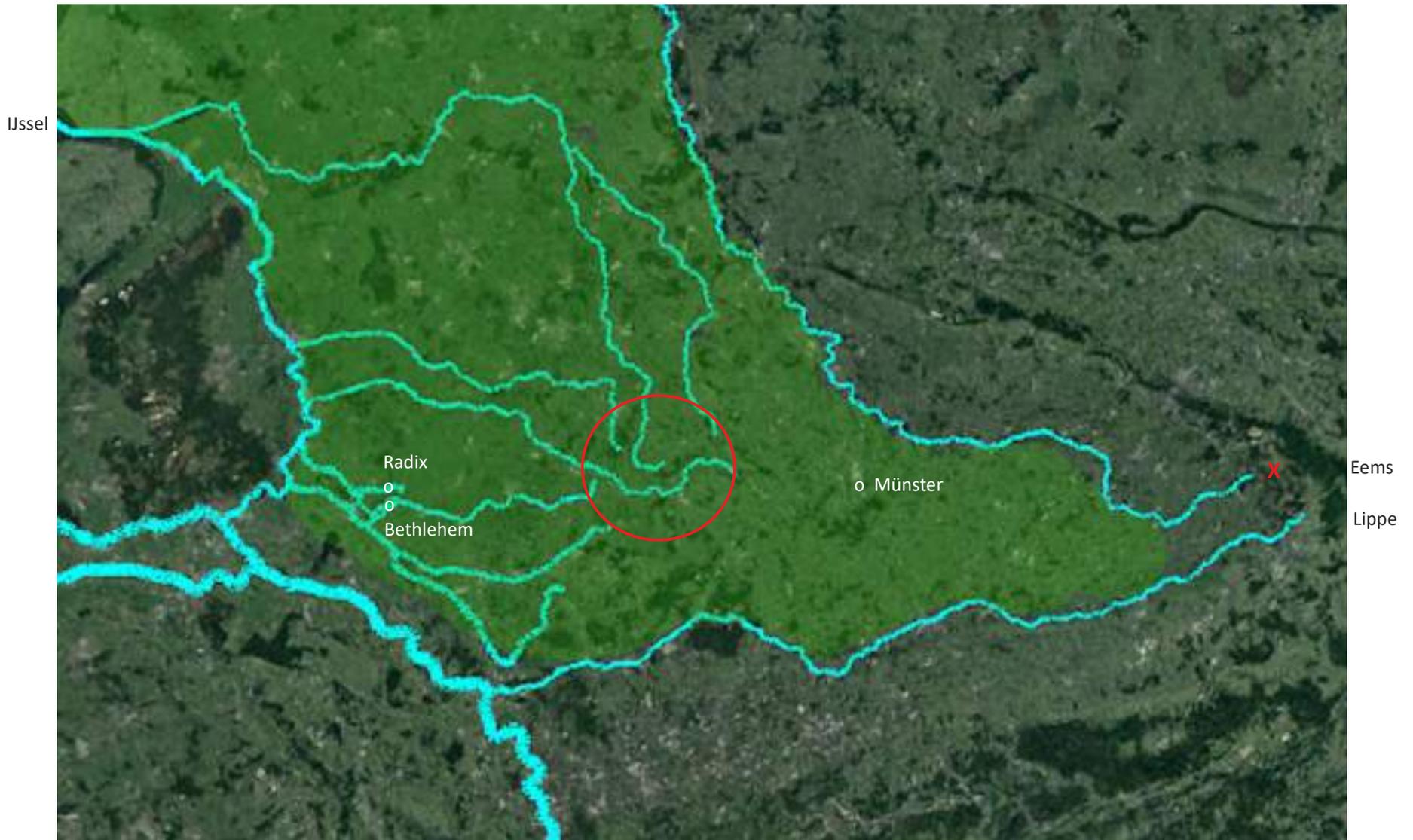
o Münster

De feestneuzen

Zo trokken wij rond
met onze woorden gebaseerd op water

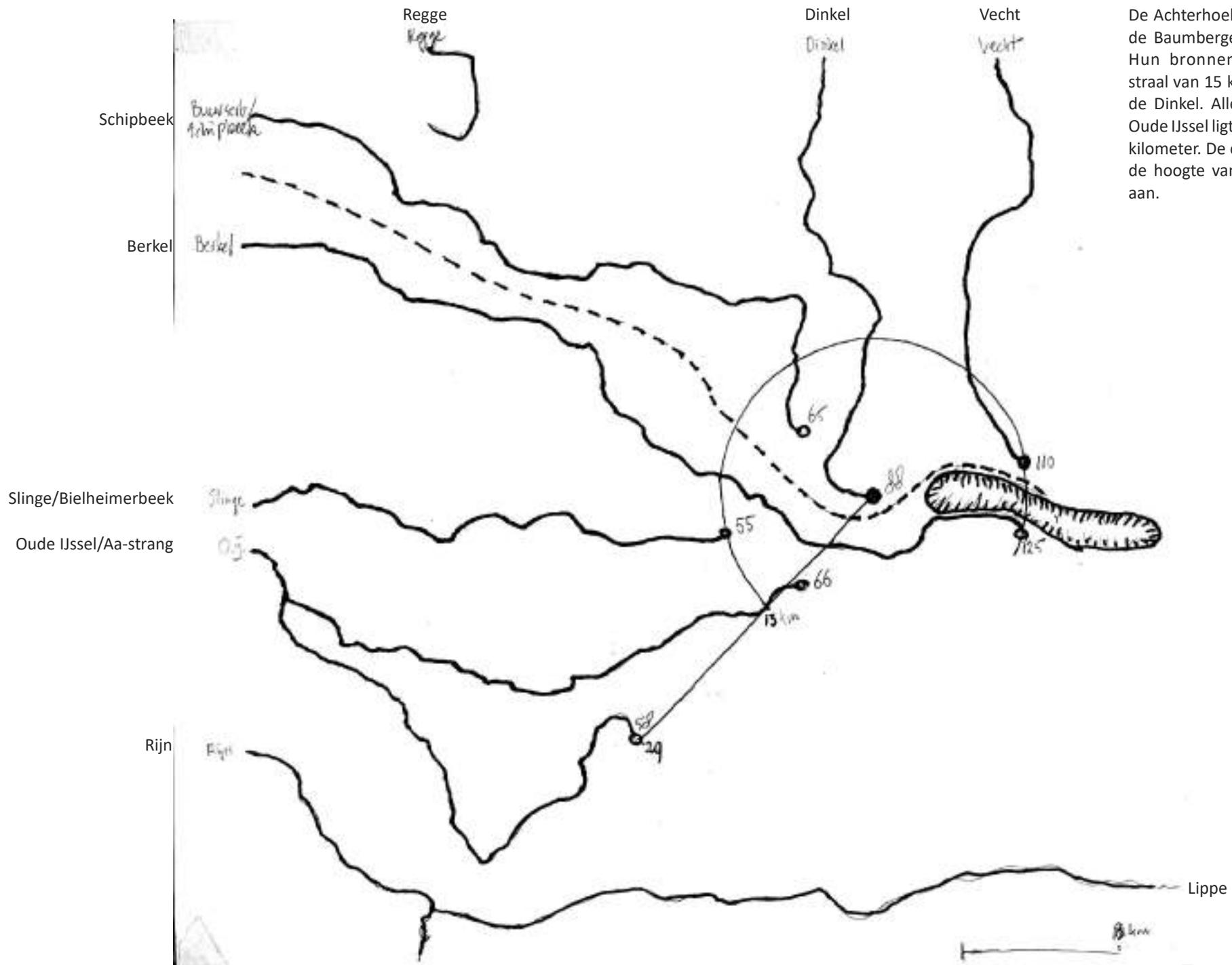
jezus zelf met zijn Jordaan en Meer
petrus en paulus via de Middellandse Zee
clovis tot de Rijn
karel tot de Elbe
ludger langs de IJssels
franco de Slinge op
paul rond de Heidenhoekse Vloed

Bronnen rond de Baumberge, zie pagina 15

Rijn

De Eems en Lippe omarmen de Achterhoekse rivieren. De vlakte tussen beide is Groot-Radix. De rode X geeft het monument van mollige Hermann aan, de Germaanse held die de Romeinen achter de Rijn hield. Hij kijkt uit over de vlakte richting IJssel alsof ze Duits zou moeten zijn. Maar daarin vergist Hermann zich dan, want het is andersom. De Fries Ludger, getraind als missionaris in Utrecht en het Engelse York, kerstende vanuit Deventer Groot-Radix rond 800.

De Achterhoekse rivieren komen uit de Baumberge in het Münsterland. Hun bronnen liggen binnen een straal van 15 kilometer rond die van de Dinkel. Alleen het begin van de Oude IJssel ligt iets verder weg, op 30 kilometer. De overige getallen geven de hoogte van de bron boven NAP aan.

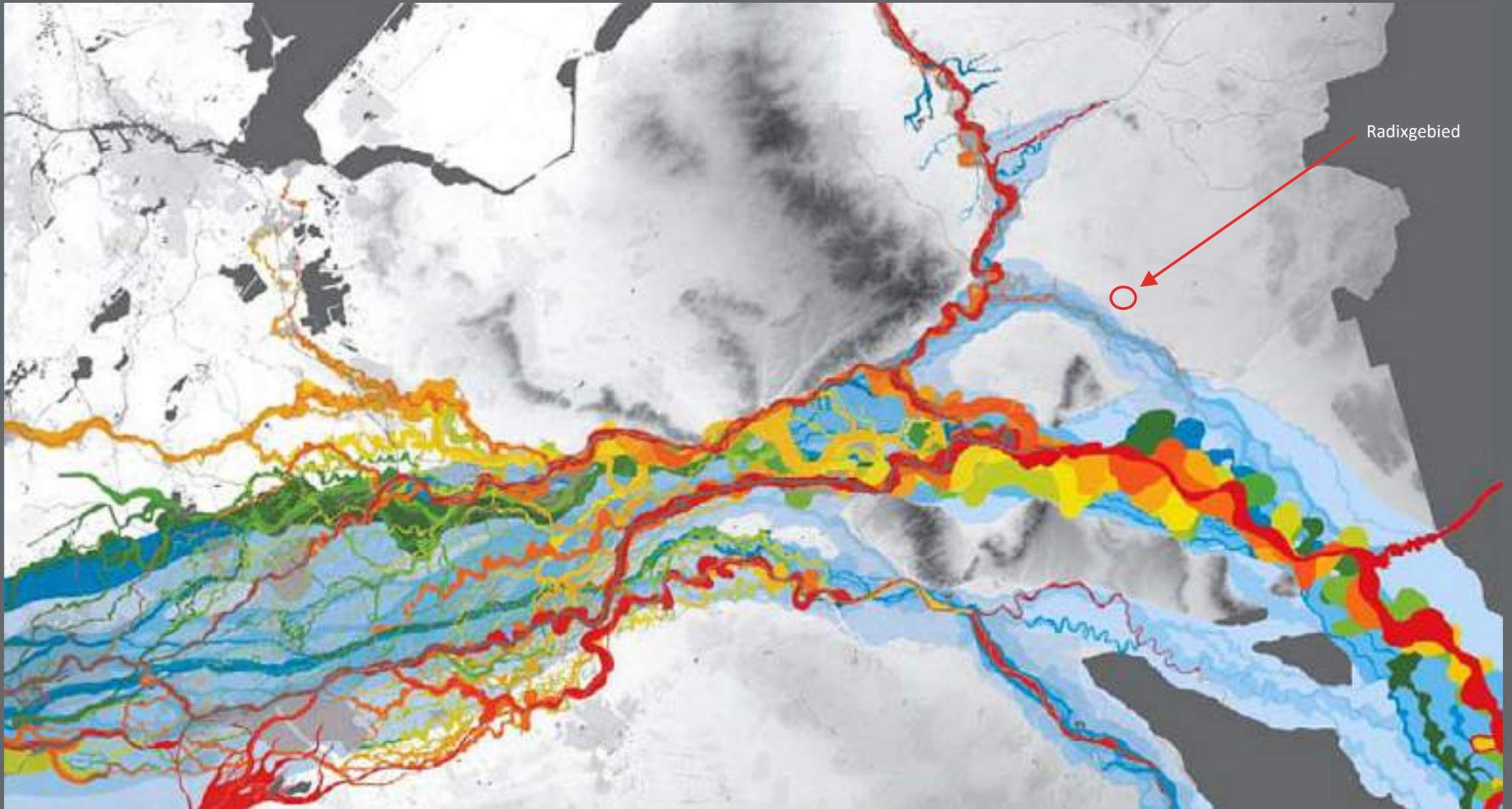
Ludger kerstent de Achterhoek (± 800)

Met ijzeren tong gebod hij
de honden hun braaksel
te laten

Water (1)

Cees-Jan de Rooi schreef een mooie scriptie over de geboorte van de waterlopen in de Achterhoek. Vanuit de Baumberge in het Münsterland, midden in de Westfaalse Bocht, loopt het daar opgespaarde regenwater als vanuit een kruik met gaatjes naar de laagten van oostelijk Münsterland en de Achterhoek. Een gebied vol kommen, dat daarom ook wel de Poffertjespan wordt genoemd. De veenmoerassen - de poffertjes in de pan - liepen bij hoog water in elkaar over. Logisch dat vroege bewoners, vanaf laten we zeggen de 11e eeuw, stelselmatig sloten begonnen te graven tussen de kommen in het landschap om de afwatering te bevorderen en de stroming te benutten, vooral met watermolens. De Oude IJssel, Aa-strang, Slinge, Berkel, Schipbeek, Regge, Dinkel en Vecht (met zijriviertje Lee), bestonden toen alleen nog maar bij stukjes en beetjes en zijn met eindeloos gegraven aan elkaar geknoopt. Hun bronnen liggen in een westelijke halve cirkel rond Billerbeck, de plek waar in 809 Ludger stierf, de man die de poffertjespan kerstende.

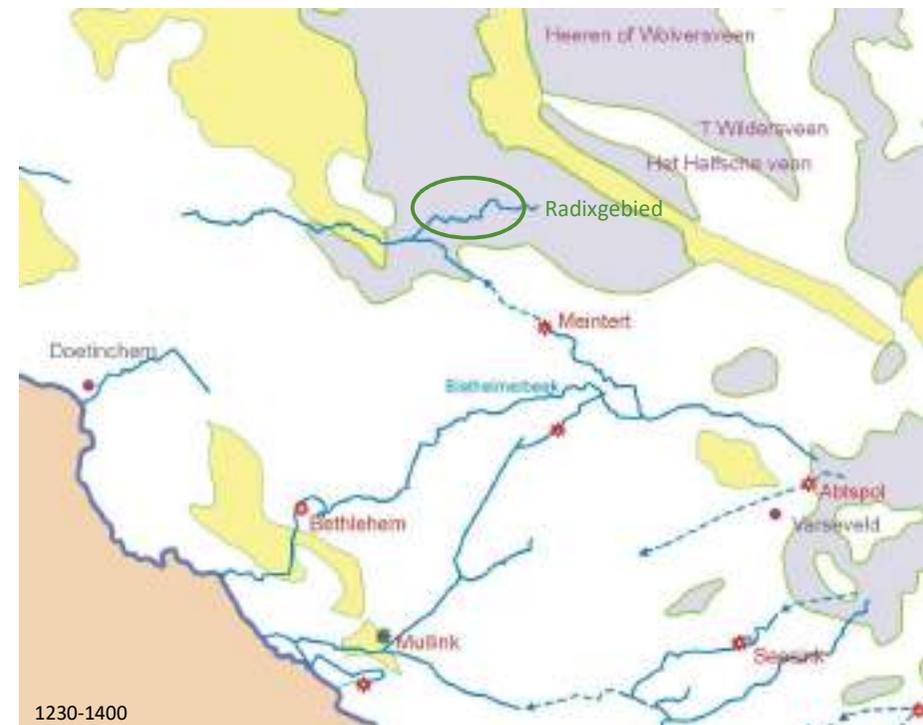
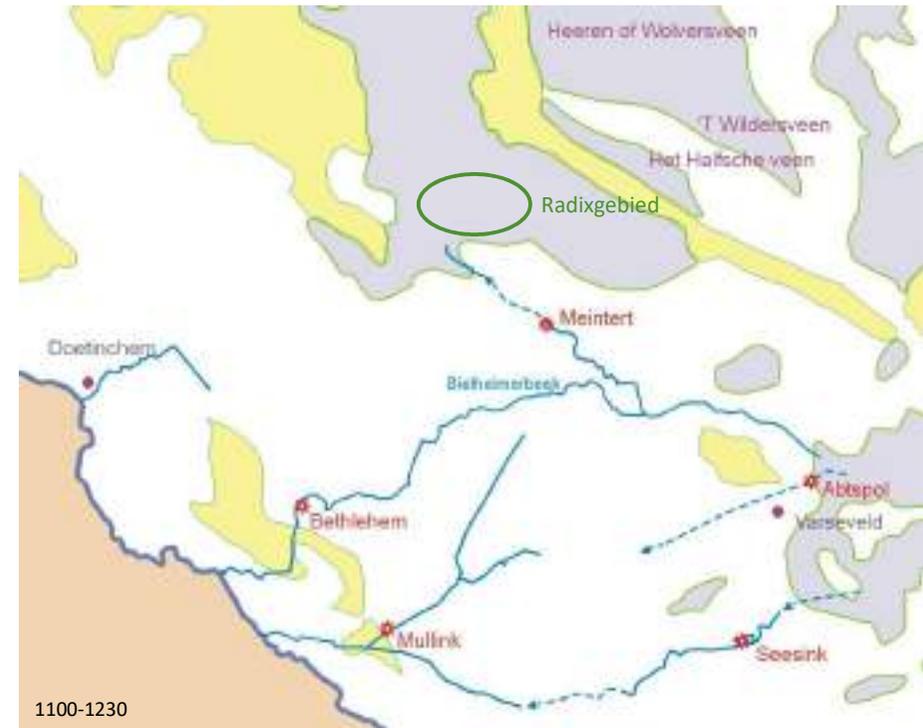
Radixgebied

Historische lopen van Maas, Rijn en IJssels. (Kaart, detail: Cohen en Stouthamer)

Water (2)

Tien kilometer noordoost van de kerk van Doetinchem ligt bij de plek die Stubbelder wordt genoemd een splitsing van het stroompje dat later de Slinge zou gaan heten en richting Doetinchem werd gegraven. In de scriptie van De Rooi staat die splitsing op de kaart van het tijdvak 1100-1230. Het noordwestelijke takje leidt dan nog niet naar Doetinchem, maar naar een van de oudste watermolens van de streek, Meintert in de Stadsheide. Daarna loopt het richting het Radixgebied en eindigt in het niets bij wat nu de Lageweg is. Deze 'Meinterttak' loopt op de kaart van het volgende tijdvak (1230-1400) door tot aan de Heidenhoekse Vloed, die vanaf die tijd dus al bestaat.

De Heidenhoekse Vloed is dus door vroeg water verbonden met de Bielheimerbeek, die op haar beurt de voorzetting is van de Boven-Slinge, waarvan de bron in de heuvels achter Stadtlohn bij Estern ligt, waar de Berkel, komend uit Billerbeck, een paar honderd meter verderop als een familielid voorbijkomt.

Wisch

Ergens in de tweede helft van de twaalfde eeuw besloot een familie uit het Münsterland om op hun land bij Doetinchem een bloedverwant te vestigen. Zij wortelden vermoedelijk bij Vreden, Dülmen en/of Billerbeck, waarbij volgens Paul Moors een dorpje Wisch lag waarvan de verhuizende tak de naam meenam. Maar het kan ook dat de naam meer in het algemeen het belangrijkste kenmerk van hun bezit benoemt, want Wisch is Nederduits voor weideland. De eerst genoemde Van Wisch ('De Wisge') is een Steven in 1152. Hij blijkt ministeriaal van de bisschop van Münster, zoals vermoedelijk meer mannen in de familie. Een ministeriaal was een hoge oer-ambtenaar in dienst van een vrije macht, zoals een koning of bisschop. Voor zijn inzet kreeg de ministeriaal land waarvan hij kon leven. Ministerialen waren van oorsprong niet 'vrij' en daarmee geen lid van de adel, waardoor hun land niet overerfbaar was. Maar in de loop van de 12e eeuw begon de beroepsgroep steeds adellijker trekken te vertonen. Ze probeerde haar bezit erfelijk te maken en door gevecht, koop, huwelijk en leen vrijer land erbij te krijgen. Het lijkt erop dat ook de familie Van Wisch zo carrière maakte.

Steven had voor zover bekend twee zonen, Bernard en Sweder. De jongste, Sweder, trok naar het familiebezit aan de uiterste westrand van het bisdom. Misschien was dat een (net verworven?) allodium, d.w.z. een vrij en dus overerfbaar landgoed. Op een wat hoger gelegen deel in de bedding van de Oude IJssel, de Heuven genoemd, bouwde Sweder naar ridderlijk gebruik van die tijd een motte, een versterkte toren op een kunstmatige heuvel. Die heuvel is nog steeds als glooiing in het landschap te zien, zo'n vier kilometer ten oosten van Doetinchem op de plek waar een beek vanuit de woeste gronden in de Oude IJssel mondde.

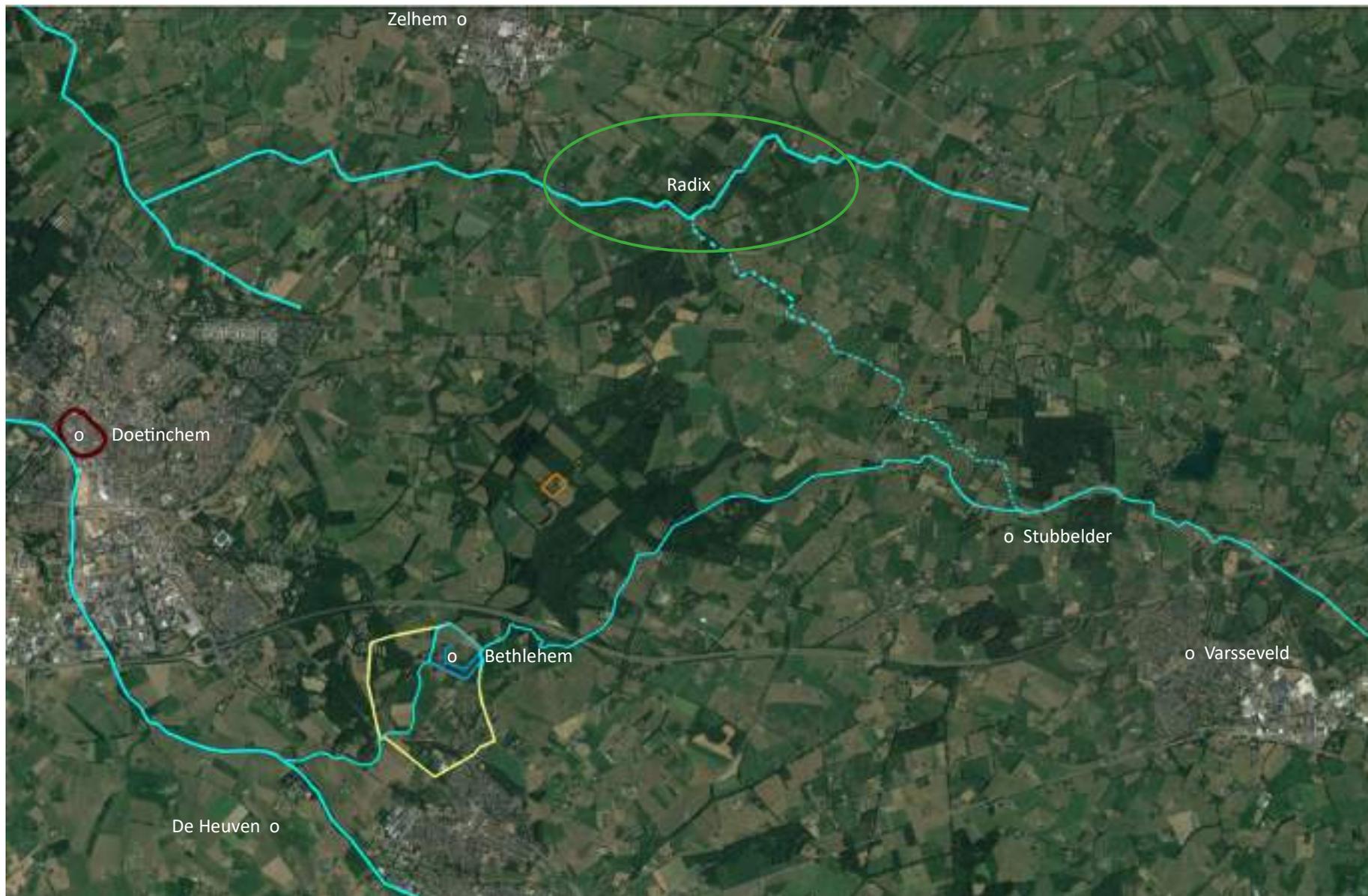

Ets

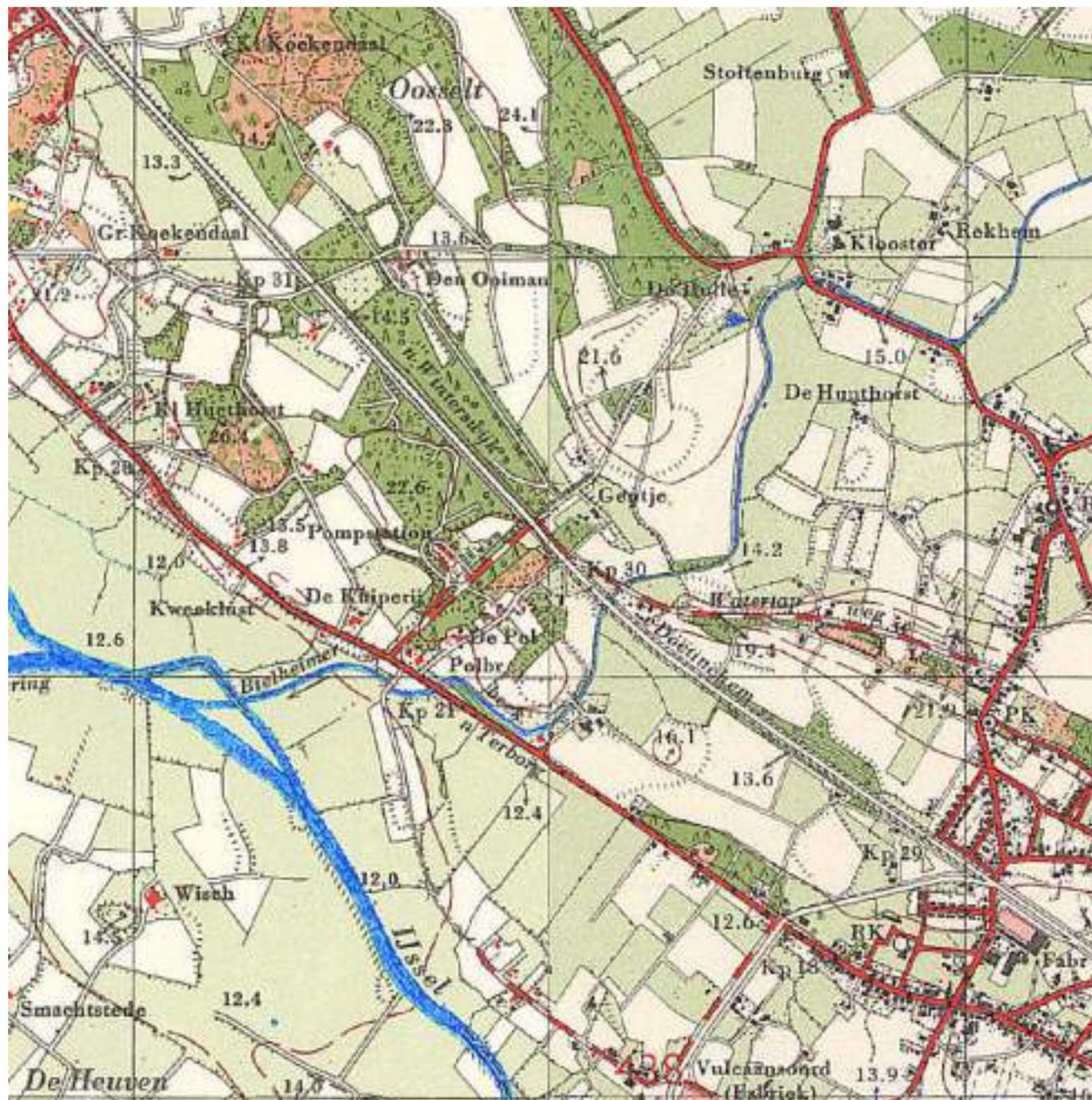
In het jaar van de Heer 1179 vestigt zich magister Franco met collegakluizenaar Ghiselbert vijf kilometer ten zuiden van het Radixgebied. Ze zoeken rust, ruimte en soberheid in de onbewoonde wildernis van het grensgebied tussen de bisdommen Utrecht en Münster om er als 'armen van God' in devotie te leven. Al snel is er wijde waardering voor hun stichting. Leider Franco krijgt volgelingen en vele schenkingen. Maar nog voor zijn dood in 1199 brandt de opgebouwde boel al af. De inwijding van de herbouw in 1200 maakt de magister niet meer mee. Voor hem is het werk gedaan. Met zijn klooster Bethlehem gaat het de volgende eeuw steeds beter. Franco's opvolgers organiseren de jonge gebedsgemeenschap tot een van de belangrijkste kloosters van Oost-Nederland, dat in de eeuwen daarna nog steeds bloei kent, maar ook perioden van verval. Grote partijen als Gelre en Bourgondië en hoge heren van Wisch en Bergh zorgen voor onrust en onveiligheid met hun oorlogen en vetes. De agressie van rondtrekkende troepen zorgt voor grote ellende bij de boeren, steden en ook het klooster met zijn uitgebreide bezittingen. De wereldse troebelen komen wel heel dichtbij als het klooster troepen huurlingen moet gaan inkwartieren. In 1550 heerst er inmiddels een 'onordentlick regiment'. En als klap op de vuurpijl komen de kluizenaars van Franco in de frontlinie van de Tachtigjarige Oorlog te liggen. Het klooster wordt in 1572 geplunderd en in 1579 verwoest. Na 400 jaar is het dus afgelopen met het Bethlehem van Gelre. De kloosterlingen raken verspreid. De meesten vluchten naar Emmerich, een oud katholiek steunpunt aan de Rijn. Daar sterft hun proost, waarna de gemeenschap verder uiteenvalt. Maar het archief is er nog wel; al in 1555 voor de veiligheid naar Zutphen gebracht, maar voor de plundering van die stad deels weer meegenomen naar Emmerich. In het archief bevinden zich o.a. de documenten die de rechten en bezittingen van het voormalige klooster bevestigen. De protestanten, winnaars van de Tachtigjarige Oorlog, confisceren ook in de Achterhoek katholieke eigendommen om met de opbrengsten hun eigen gereformeerde geloofssysteem op te zetten, o.a. door de inzet van predikanten en schoolmeesters. De paar laatste kloosterlingen kiezen eieren voor hun geld, en leveren hun archief in bij het inmiddels gereformeerde Zutphen in ruil voor een 'alimentatie'. Het beheer van de Bethlehemse bezittingen ligt nu in handen van de rentmeesters van het Kwartier van Zutphen.

Dus: rond 1600 is klooster Bethlehem met de grond gelijk gemaakt, de geloofsgemeenschap opgeheven, de kloosterlingen dood en hun bezittingen ingepikt door de vijand. En eerst staat het archief nog trots in een kast van de Schepenkamer in het Zutphense stadhuis, maar tijdens de troebelen van de Franse tijd rond 1800 raakt ook dat nog kwijt. Toch is het dan nog steeds niet afgelopen met Franco's inmiddels 600 jaar oude kluizenaarsstichting. Op de plek van een van de bijgebouwen bouwt men een boerderij, die de naam Klooster krijgt en nog steeds draagt. Op de centrale fundamenten komt herenboerderij Rekhem, waar in de kelder nog altijd de oude kloostermoppen te zien zijn. En in 1850 vindt de eerste provinciale archivaris van Nederland, Isaac Anne Nijhoff, rondwroetend op de zolder van het Zutphens stadhuis toevallig het Bethlehems archief terug, daar 'bedreigd door den nadeeligen invloed van regen en wind, als van vernielend ongedierte'. Waarmee de cirkel rond is: in dat archief zit het document uit 1200 met de vroegste vermelding van Franco en zijn stichting.

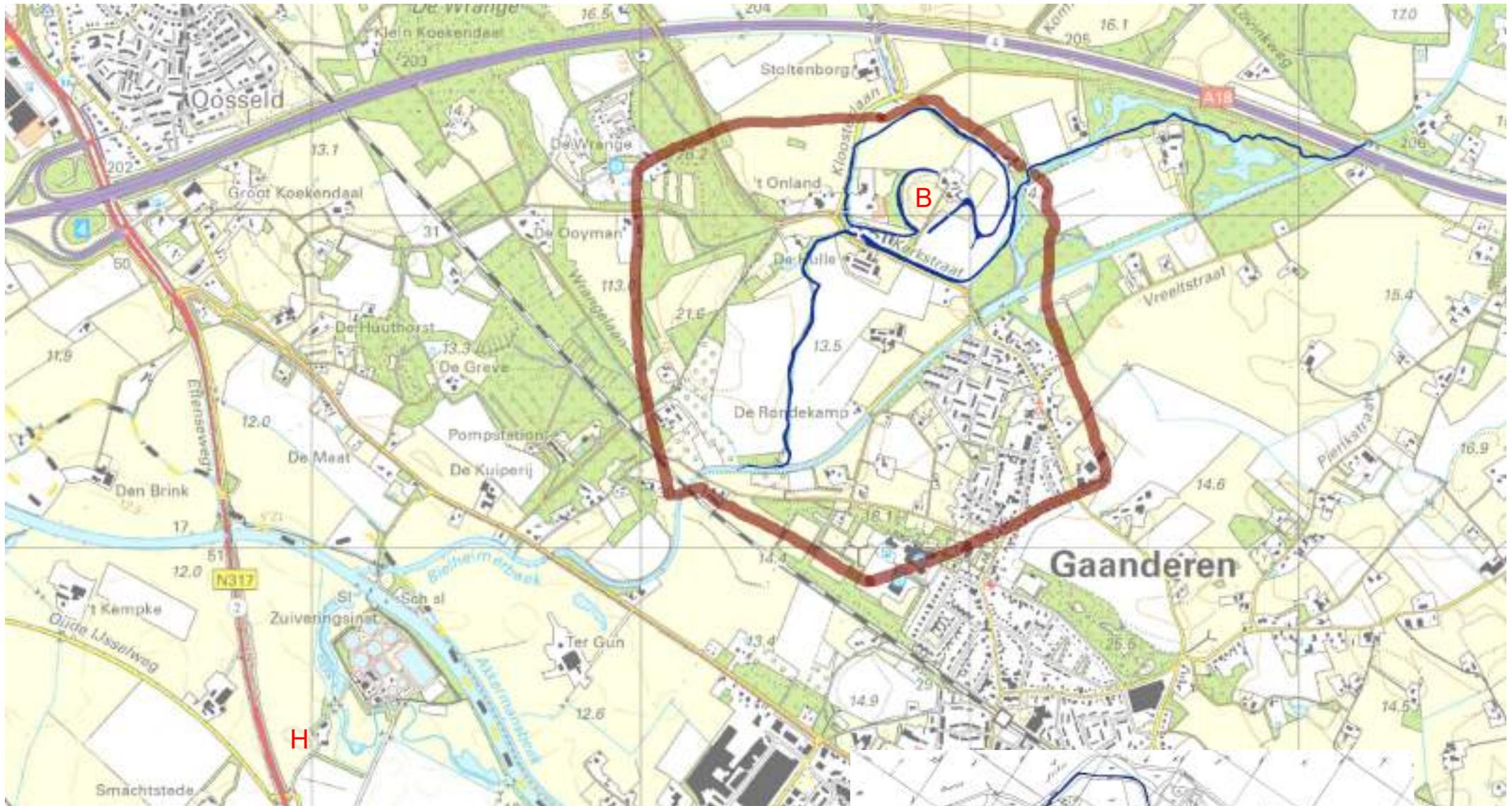
Zo etsen landschap en mens hardnekkig hun herinneringen in elkaar. Wie nu, 840 jaar later, vanaf de Goorstraat en Kloosterlaan bij café 't Onland linksaf slaat richting Bielheimerbeek ('Bielheim' is Bethlehem), kan aan de halfronde rij bomen voor huis Rekhem en de duiker onder de Kerkstraat nog een deel van de oude waterwerken herkennen. Vijf kilometer stroomopwaarts splitst de beek zich. Ooit liep vandaar het water naar de Heidenhoekse Vloed. Het is niet afgelopen met klooster Bethlehem, want nog steeds zijn de sporen van daar naar het Radixgebied zichtbaar.

Zelhem, gekerstend door Ludger rond 800, lang de meest westelijke parochie van zijn bisdom Münster. **Het Radixgebied**, heidens biotoop van de Boekekeerl. **Kasteel Slangenburg** (het oranje rechthoekje midden op de kaart), in zijn huidige vorm bijna honderd jaar na de ondergang van het klooster aangelegd, ook na de reformatie Rooms Katholiek gebleven en uitgebreid met voormalig Bethlehemse goederen. **Doetinchem**, oostelijke parochie van bisdom Utrecht, waarvan in 1179 de markgenoten het geel omrande gebied aan het klooster schonken; de zogenoemde immunititeit. **Varsseveld**, dat haar kerk aanbood aan Franco, toen het er even op leek dat hij in de Doetinchemse mark geen grond zou kunnen krijgen. **De Heuven**, van waaruit de gebroeders van Wisch de kluzenaars Franco en Ghiselbert de Bielheimerbeek stroomopwaarts begeleidden naar hun nieuwe leven. **Klooster Bethlehem** in haar grachtenstelsel binnen de immunititeit aan de toen nog wilde beek die naar het klooster Bielheimerbeek zou gaan heten. **De stippellijn** geeft grofweg de oude verbinding aan tussen de Bielheimerbeek en de Heidenhoekse Vloed.

Topotjreis.nl, Stafkaart van 1958. Linksonder 'Wisch', rechtsboven 'Klooster'.

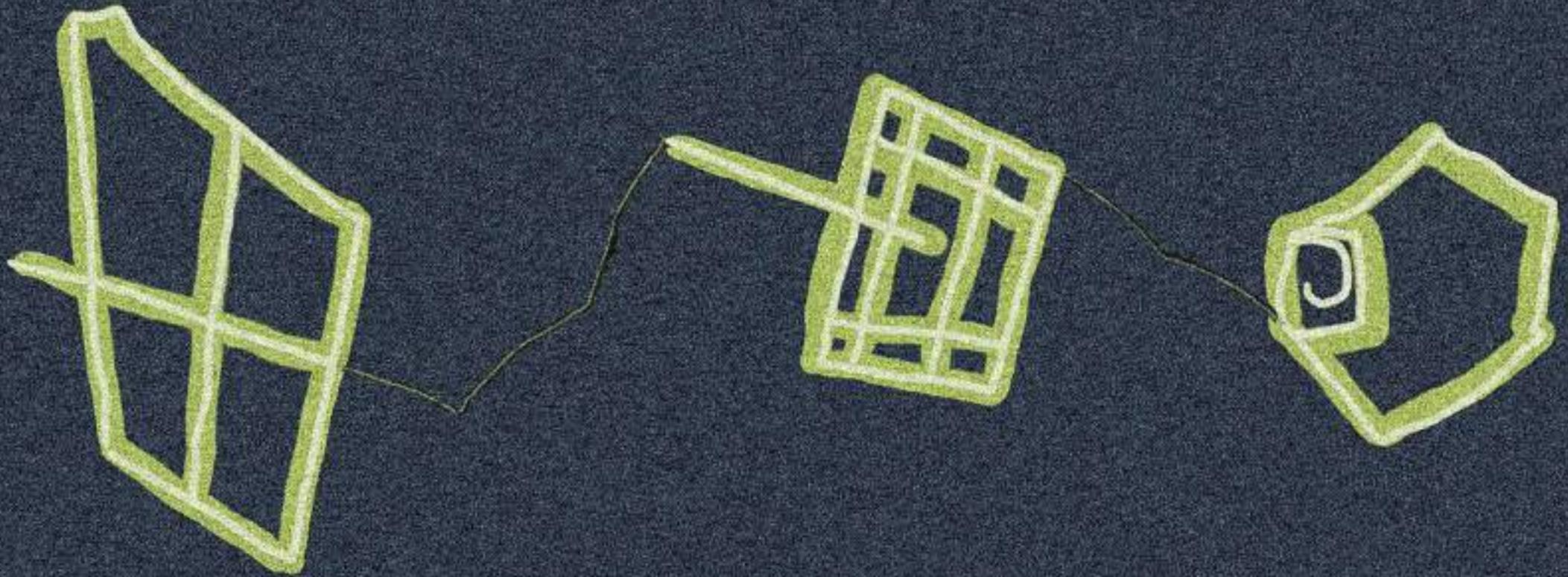
Stafkaart 2018 met ingetekend de oude situatie rond klooster Bethlehem
 (bron immunititeit: Moors en Steijntjes, Geschiedenis van Doetinchem, pag. 95)

- B** Klooster Bethlehem
- H** De Heuven
- De immunititeit rond 1200
- Waterwerken van het kloosterterrein overgenomen van de kadasterkaart uit 1832 (zie ook hiernaast)

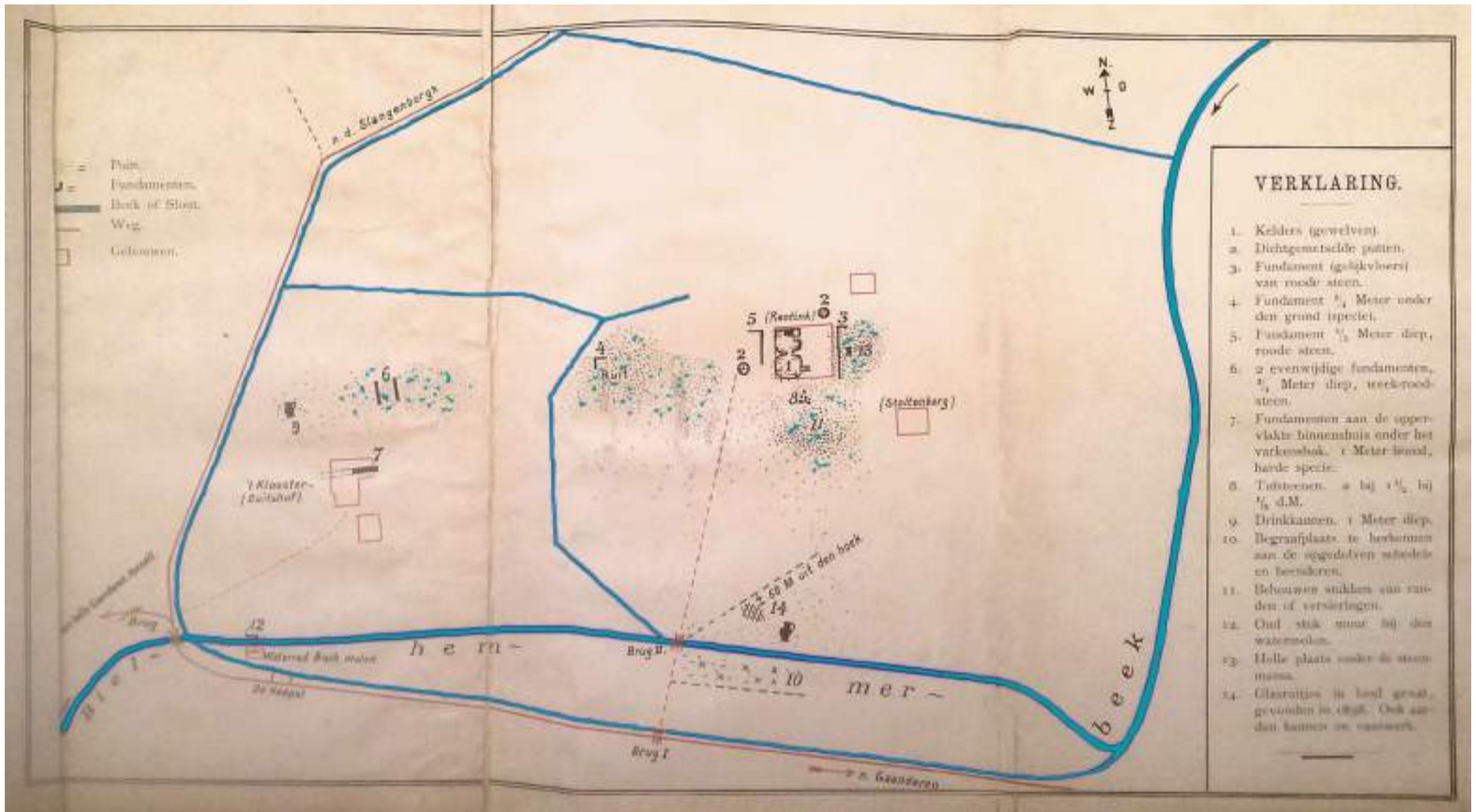

Klooster Bethlehem: Kadaster 1832 (donkerblauw) en Bouwmeester (lichtblauw) (zie ook pag.30 - 31.)

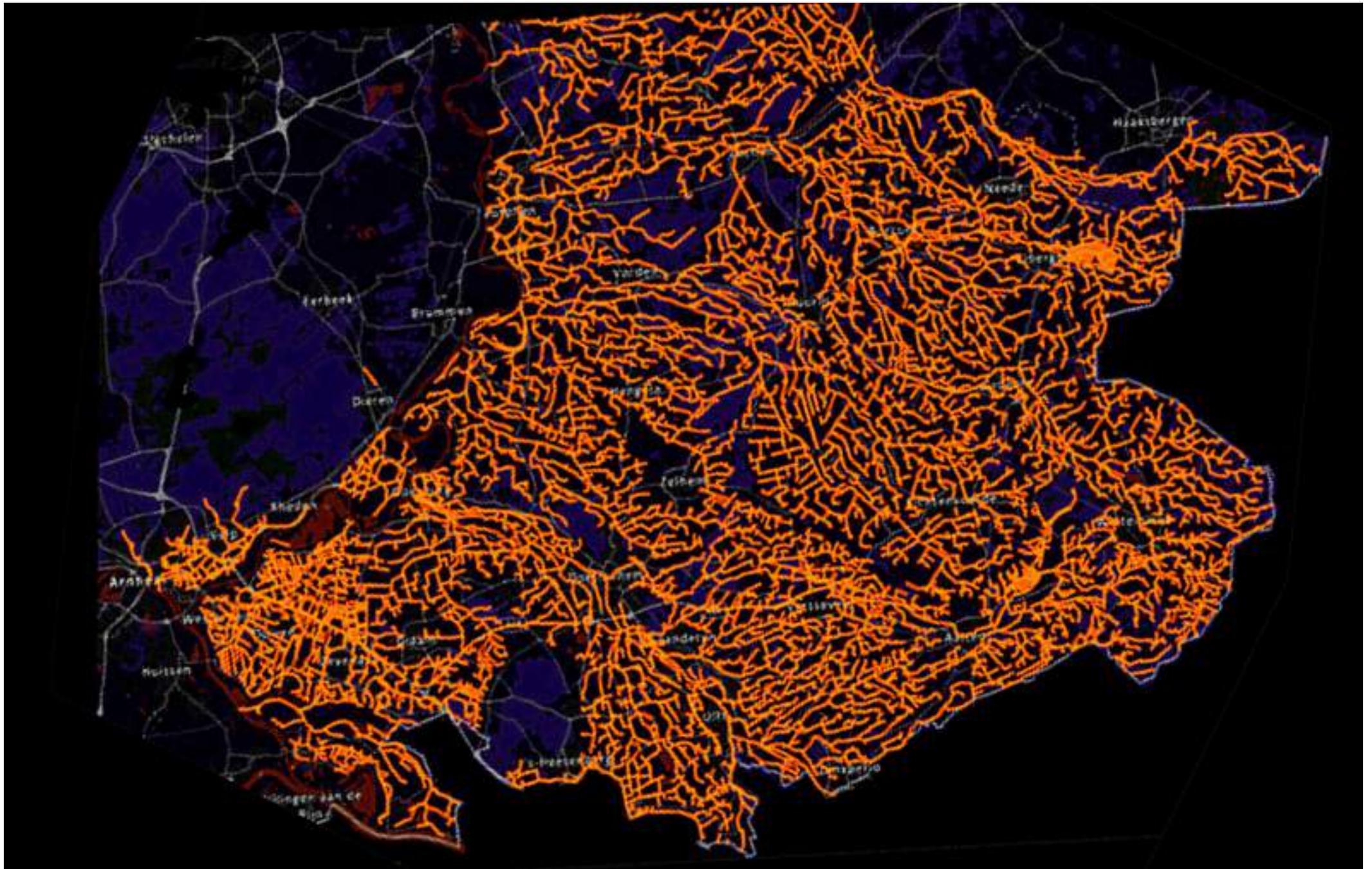

De 'krul' van de waterwerken van Bethlehem rond 1800 (Kadaster 1811-1832).

Schematische plattegrond van de Bethlehemse krul door W.L. Bouwmeester in zijn dissertatie Klooster Bethlehem bij Doetinchem, 1903. (Inkleuring PvdL)

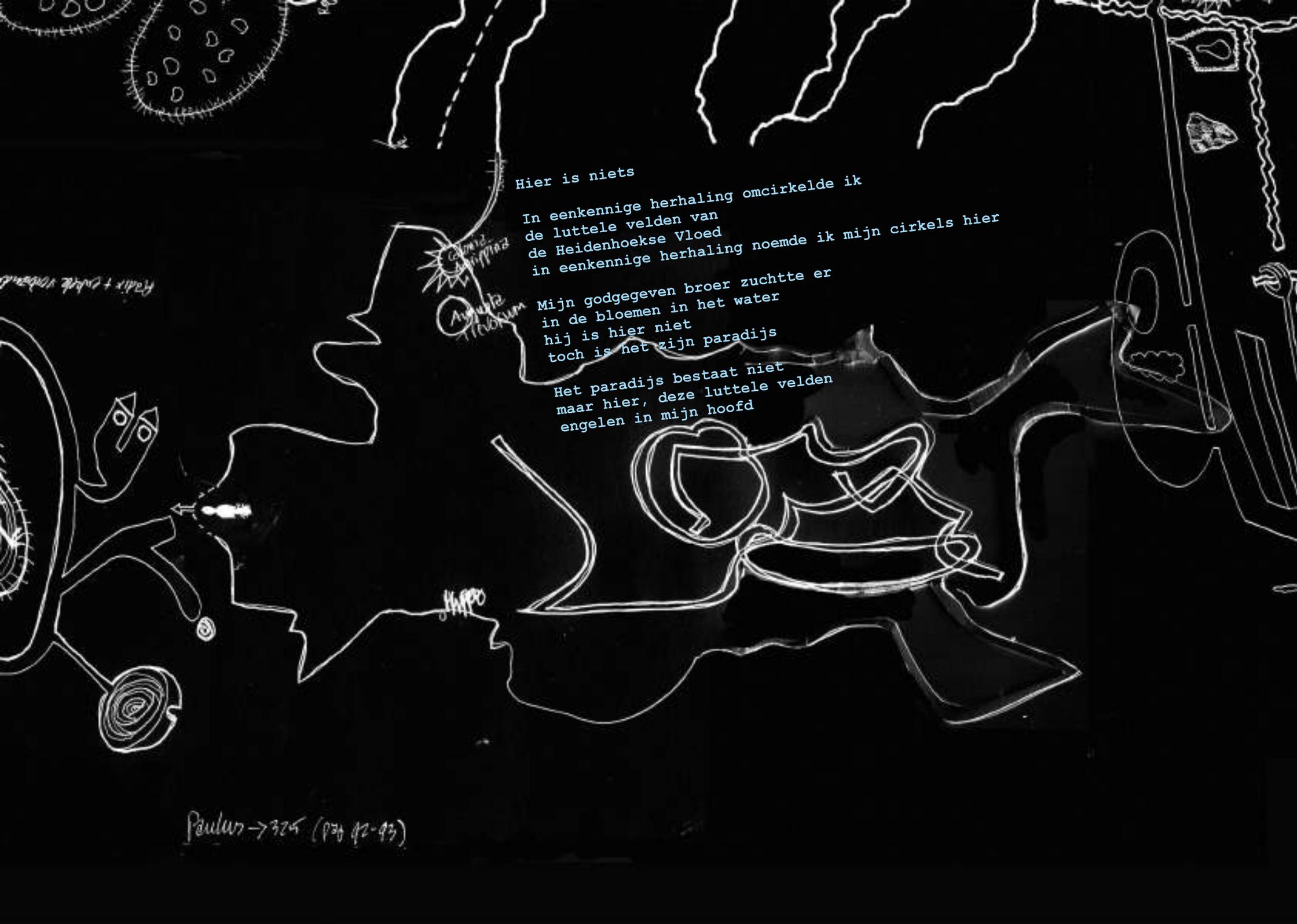

De huidige watervertakkingen in de Achterhoek. Bron: Waterschap Rijn en IJssel; vigerende legger

De Antropomorfe Machthebber

God. Daar heb je hem weer. In vorige nummers is al vaker gezegd dat i.h.k.v. Plan Radix het godsbegrip van Spinoza geldt (voor zover ik dat snap en aanvullend in onkunde heb geperverteerd). Willen we echter iets dichterbij Franco en zijn stichtingswerk komen, dan vereist dat de, voor mij uiteindelijk onmogelijke, denkoefening God te zien als absolute, onnipotente, antropomorfe machthebber. Voor Franco c.s. was God zo aanwezig en waarachtig en onontkoombaar als de regen en de zon, de aarde, het voedsel, Franco's lichaam, zijn leven. Gods keurende blik op al zijn handelingen was Franco's puur praktische, dagelijkse realiteit, en bepalend voor de realiteit daarna. Want God ging onverbiddelijk over zijn dood tot in de eeuwigheid der eeuwen. Niet voor niets noemt DUBY Franco's tijd 'het doodsbanige christendom'. Zie hier de denkoefening dit te snappen: dagelijks, ieder uur bevreesd te zijn voor de daadwerkelijk aanwezige God en sidderend van schuldbesef jouw versterving aan te bieden aan diens alomtegenwoordige Fluwelen Klem rond je strot. Oh, wat hoop je vurig op genade. Hoe sméék je om goedkeuring van de Vader.

Hier is niets

In eenkennige herhaling omcirkelde ik
de luttele velden van
de Heidenhoekse Vloed
in eenkennige herhaling noemde ik mijn cirkels hier

Mijn godgegeven broer zuchtte er
in de bloemen in het water
hij is hier niet
toch is het zijn paradijs

Het paradijs bestaat niet
maar hier, deze luttele velden
engelen in mijn hoofd

Hadix + Gubbe vanden

WIPPO

Paulus → 325 (p. 42-43)

Gemene grond

We hebben het hier over moeilijk bereikbaar, zompig gebied, spaarzaam bezocht door prehistorische nomaden, nauwelijks bewoond door steentijdse boeren. De stuwende Romeinen regen ruwweg rond het jaar nul aan de zuidzijde van de Neder-Rijn wel een snoer van forten en nederzettingen, maar in de streken aan de noordkant daarvan kregen ze geen vaste voet aan de grond. Pas toen Karel de Grote na eindeloze veldtochten in 772 het godenrijk van de Saksen binnendrong en er Irminsul neerhaalde, de oerboom die hun heeal stutte, kon ook langs de Oude IJssel een snoertje van nederzettinkjes en versterkte plaatsen gebouwd worden. Bisdom Utrecht was toen al twee eeuwen het zendelingencentrum van christelijke genade voor de noordelijke streken. Van daaruit zou Ludger de moeizame en agressieve verbreiding van de Jezuscultuur voortzetten door ook voor de oostelijke gebieden een christenbolwerk te stichten: hij werd in 805 door de aartsbisschop van Keulen tot eerste bisschop van Münster gewijd. In de tang van beide bisdommen werden de heidenen in de Achterhoek uit hun prehistorie verlost en als buit verdeeld. Zoals Adam Gods schepselen namen mocht geven, zo tekenden de koloniserende vazallen van Karel voor het eerst de namen op van hun bezit in deze streek. Zelhem (*Salehem*) als de eerste, met een vermelding uit 801 in verband met Ludgers grond daar. Doetinchem (*Deutinghem*) in 838 in een oorkonde waarin graaf Rodgar het nederzettinkje met bijbehorende horigen en een pas gesticht kerkje aan het bisdom Utrecht schenkt. De piketpalen tussen het oude bisdom Utrecht en het nieuwe Münster werden dus in de eerste helft van de 9e eeuw tussen die twee plaatsen geslagen. Waarbij Ludger voor zijn nieuwe bisdom aanspraak maakte op wat hij zelf net had gekerstend. Doetinchem was blijikbaar, al wordt het wat later genoemd, toch iets eerder door een voorganger voor Utrecht binnengehaald, mogelijk door de makkelijkere bereikbaarheid via de Oude IJssel.

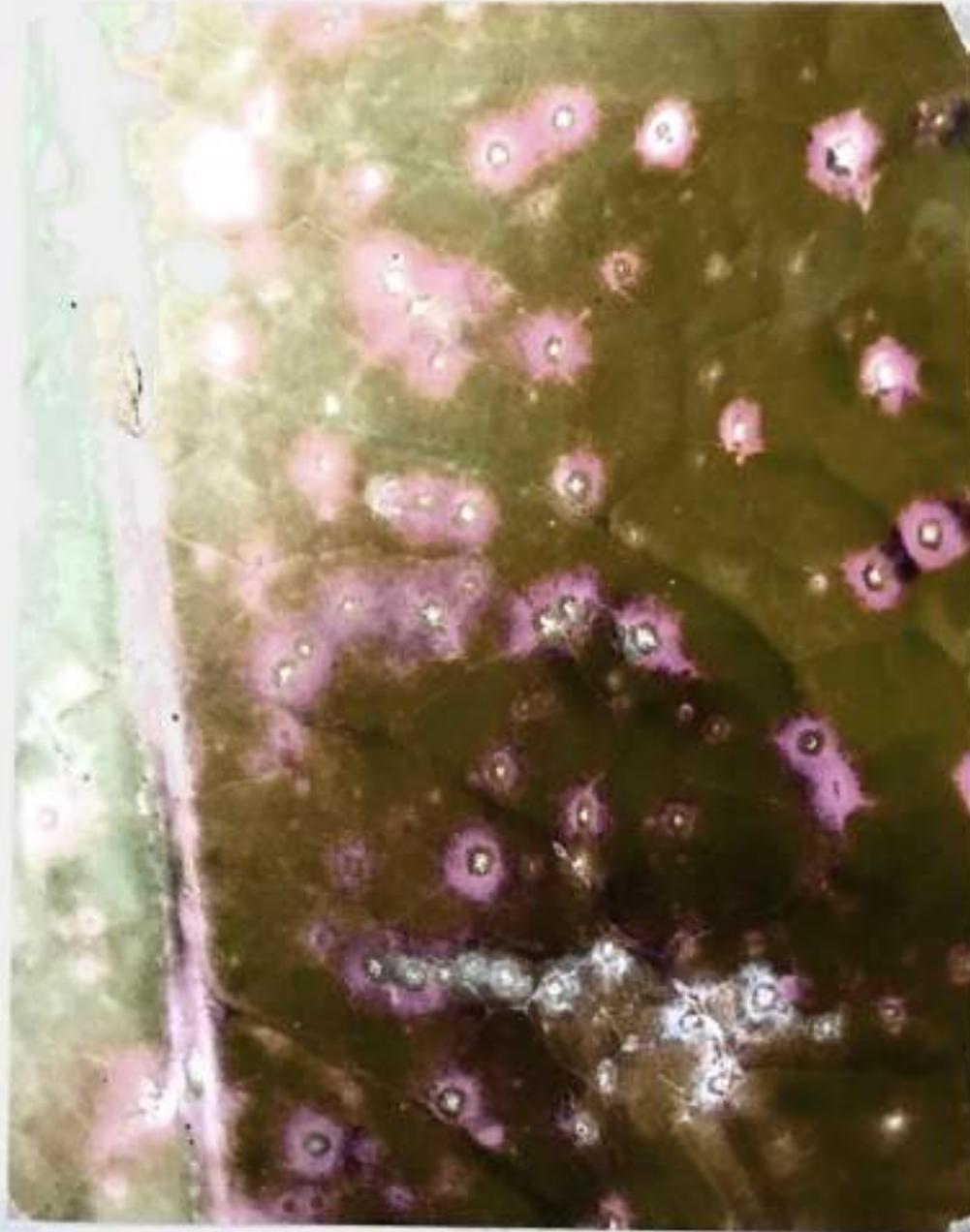
Rond Zelhem en Doetinchem lagen gemeenschappelijke gronden, die zich vermoedelijk hooguit tot een paar kilometer vanaf de kerkjes uitstrekten. Daarna begon de wildernis, de chaos, het biotoop van de duivel.

Hoewel alle door Karel de Grote veroverde landerijen theoretisch onder de macht van zijn opvolgers vielen, maakten de lokale machthebbers graag zelf de dienst uit. Deels kon dat door spierballenvertoon, deels door al of niet overerfbare rechten. Je kon ook land, dus macht, verwerven door jezelf wilde gebieden toe te eigenen en eventueel te ontginnen. Maar dat laatste werd moeilijker naarmate de bevolkingsdichtheid steeg. Want onontgonnen land werd in de directe omgeving van de nederzettinkjes wel extensief gemeenschappelijk gebruikt. Bossen om te jagen, hout te halen, en varkens in te weiden. Gemeenschappelijke heidevelden voor het grazen van schapen- en geitenkuddes, waarvan de plaggen thuis in de stal werden gegooid om na bemesting op de akkers te worden uitgestrooid. En in de natte graslanden liep het grote vee rond. In de 11e eeuw besloeg dat 'gemene' gebruik nog steeds alleen maar kleine gebieden. Ook in de 12e eeuw domineerden nog altijd grote (moeras)gebieden het landschap waar niet of nauwelijks iemand kwam. Maar de druk op het gebruik van de gemeenschappelijke gronden was inmiddels wel groot genoeg om belangenverenigingen - marken genoemd - te laten ontstaan. In de marken regelden de 'geërfden' samen de verantwoordelijkheid over het gebruik. De markgenoten gingen zich steeds meer als eigenaar van die gebieden gedragen, waarvan de grenzen vaak vaag waren. Als de volgende nederzetting een eind verderop lag en de gemene gebieden niet op elkaar aansloten, was er ook geen reden om een grens vast te stellen en liep de mark door tot zover als de omwonenden nodig hadden. De vorm en omvang werden uiteindelijk meestal bepaald door natuurlijke grenzen als moerassen en rivieren, die zich bij het stijgen en dalen van het water verlegden en dus als grens vaak betrekkelijk en discutabel waren.

Met het woord van Jezus spoelde hier ook de wonderlijke idee der Drievuldigheid aan: God is één en bestaat ondeelbaar uit drieën, God-Jezus-Heilige Geest, samen God. Als één wachter staan aan de oostgrens van het Radixgebied deze drie bomen: zo men wil de Radix-Drievuldigheid, Natuur-Geest-Irminsul.

Tijdgenoot Beda Venerabilis over twee reisgenoten van Willibrord, ergens tussen Wesel en Arnhem eind 7e eeuw. (Bron: Zwei Jahr-tausende Geschichte der Kirche am Niederrhein, pag. 34)

“Toen de Barbaren merkten dat zij van een andere religie waren, omdat ze steeds psalmen zongen en gebeden zeiden en dagelijks aan God offerden waarvoor ze heilig serviesgoed en een gewijde tafel bij wijze van altaar bij zich hadden, wekten ze de verdenking dat zij, als ze bij de vorst zouden komen en met hem zouden spreken, hem van hun eigen goden af zouden brengen en tot de nieuwe religie van het christendom zouden bekeren en zo gaandeweg hun hele land gedwongen zou worden de oude religie voor de nieuwe te ruilen. Daarom ontvoerden en doodden ze beiden onverwacht, Hewald de Witte met een snelle houw van het zwaard, Hewald de Zwarte echter op afschrikwekkende wijze door langdurige martelingen en folteringen door het uitrukken van alle ledematen; de lijken wierpen ze in de Rijn.”

Beide martelaren liggen in de Kunibertkerk te Keulen begraven.

Elisabeth van Schönau (1129-1164) woonde vanaf haar twaalfde als orakel in klooster Schönau bij Strüth, tussen de Lorelei en Bingen in het graafschap Nassau onder toezicht van haar broer Egbert (?-1184), die in het aanpalende mannenklooster zat. Ze was ziekelijk, hallucinant en bewonderde de vlakbij wonende, inmiddels al beroemde Hildegard van Bingen, geniale, dwingend-moeder van de West-Europese christelijke mystiek, botanie en klassieke muziek.

Elisabeth schreef Hildegard brieven. „Ik ben een vat dat God voor zichzelf gemaakt heeft en dat hij met zijn geest vult om zijn werk in te vervullen.“ Hildegard schreef terug dat ze misschien wat beter moest eten.

Elisabeth's broer Egbert was theoloog en waakte als een soort impressario over zijn ongestudeerde zus. Hij wilde geen al te gortige exploitatie van haar als orakel en hield in de gaten dat ze geen al te onorthodoxe openbaringen verkondigde. Toch is overgeleverd dat zij als profeministe visioenen van Jezus had in de gedaante van maagd en gekroonde koningin, dus heel streng was hij blijkbaar niet.

Van Egbert komt het woord kathaar, ketter, wat 'zuivere' betekent. Hoewel de katharen vooral bekend zijn van hun vervolging in Zuid-Frankrijk, stamt de naam van de ketters dus uit de omgeving van Egbert, Hildegard en Elisabeth aan de oevers van de Rijn.

De kathaar, de zuivere, is een dualist: goed (God) en kwaad (Duivel) zijn gescheiden grootheden. Ze hebben ieder hun eigen terrein, de hemel en de aarde. De hemel is de werkelijkheid, de aarde is demonische stoffelijkheid die ontkend moet worden door een zuiver, onthecht bestaan. Geen dieren eten, geen geslachtsverkeer, het eigen lichaam afstraffen, want wij moeten ons bevrijden van de natuur, die duivels is. De zuivere, de ketter dus, tuchtigt zijn lichaam als product van de Duivel. De christen biedt zijn lichaam niet meer dan soberheid uit vrees voor de daarin sluimerende lust, die een doorn is in de ogen van de Goede God. De ware christen en de zuivere ketter lijken vergaand op elkaar.

Ruimtestation Bethlehem

Kroniek

Het kan haast niet anders of Bernard en Sweder, ridders van Wisch, hebben hun nieuwe vestiging aan de Oude IJssel goed voorbereid. Ik neem aan dat ze het erover hadden met het bisschoppelijke hof van Münster waarvoor hun vader werkte. En het plan zal ook besproken zijn met de graaf van Lohn, die als leenheer van de bisschop het wereldlijke gezag uitoefende over het gebied van Stadtlohn tot Zelhem. De verhuizing van Sweder naar de zuidwestelijke uithoek van bisdom Münster en graafschap Lohn betekende automatisch dat hij aan de andere kant bij de oostelijke uithoek van bisdom Utrecht en in de invloedssfeer van graafschap Zutphen kwam te wonen. Dat laatste was net in bezit gekomen van Hendrik I van Gelre, die in deze streken 'zijn bezit en invloed nog bij elkaar aan het sprokkelen was', zoals Moors het noemt. De Wische vestiging zat dus tussen meerdere machthebbers in. Maar hun machtscentra lagen allemaal ver weg. Dat gaf de gebroeders van Wisch het soort bewegingsvrijheid waarnaar zij blijkbaar zochten, want in de eeuwen daarna ontwikkelde het huis zich tot een bovengemiddeld eigengereid geslacht.

'Die van Wisch' pakt hun vestiging grondig aan door naast hun eigen wereldlijke macht ook gelijk al geestelijke autoriteit mee te brengen. Tenminste, dat is mijn verklaring voor de verschijning van magister Franco op De Heuven eind jaren zeventig van de 12e eeuw. De eerste vermeldingen van zijn komst staan in oorkonden uit 1200 en 1231. De Bethlehemse kloosterling Gerard Wille en de Gelderse kroniekschrijver Willem van Berchen beschreven in de 15e eeuw het verhaal over Franco nog wat uitgebreider op basis van wat er toen nog aan overlevering bestond en misschien ook vanuit documenten die inmiddels verloren zijn gegaan.

Gedrevenheid

Magister Franco; meer weten we niet van hem, zijn titel en zijn voornaam. Magister, meester dus. Wat de aanduiding van een hoge academische opleiding kan zijn, maar ook een meer algemeen teken van respect met daarbij een lagere opleiding. Volgens Van Berchen was Franco doctor in de theologie en hij zal zeker tot priester zijn gewijd. Maar het ging Franco niet om academische hoogvliegerij. De Gelderse geschiedschrijver Pontanus zegt; 'hij was niet onbedreven in de Heilige Schrift, maar vooral geneigd tot het buiten uitoefenen van vroomheid (*...animo praecipue in externa pietatis exercitia propenso*)'. Franco kwam dus naar de Achterhoek uit vrome gedrevenheid. Van Rijn vertaalt in 1725, 'dat deze Franco in de heilige wetenschappen - zoo verre als die tijden toelieten - wel niet onbedreven was; maar *voornamentlijk eene zucht tot uitwendige werken van godvruchtigheid had*.' Uitwendige werken van godvruchtigheid willen verrichten, kan duiden op het verlangen naar de afzondering van het kluizenaarschap. Maar het kan ook betekenen dat Franco eropuit wilde om zijn vroomheid uit te dragen als zendeling, wat een meer wereldse rol inhoudt. Zien we hoe het verder ging, dan is het vermoedelijk allebei waar en viel hem het kiezen zwaar.

Afkomst

Afgaand op zijn naam lijkt Franco uit het land der Franken te komen, dus uit het zuidwesten, ergens vanaf de Betuwe tot in Noord-Frankrijk. Maar het kan ook dichterbij huis, want de broer van de heer van Barlham bij Doetinchem heette ook Franco. Moors zegt dat het om dezelfde persoon zou kunnen gaan. En hij suggereert ook dat Franco een bekende van de familie Van Wisch kan zijn geweest, misschien wel in de persoon van de abt Franco, die verbonden was aan klooster Liesborn bij Wadersloh in Münsterland en in 1179 plots uit de analen verdwijnt. In ieder geval moet Franco van voorname komaf zijn geweest, gezien zijn status en opleiding. Dat de gebroeders Van Wisch en Franco elkaar al langer kenden als leden van de elite rond de bisschop van Münster, is dan ook niet onwaarschijnlijk. In ieder geval hebben beide partijen op een gegeven moment geconstateerd dat hun ambities elkaar aanvulden en magister Franco uit het juiste hout gesneden was om aan te sluiten bij de plannen van Bernard en Sweder. Maar dat die plannen ook al gelijk zo ver gingen om in de buurt van hun motte een compleet klooster te stichten, ligt minder voor de hand. In de 12e eeuw was zo'n stichting slechts weggelegd voor de allermachtigsten; koningen, bisschoppen en hoogste adel. En daar hoorden de gebroeders Van Wisch ondanks al hun ambities en ondanks hun wellicht allodiale goed (nog) niet bij. Anderzijds moet de missie die Franco met hen opvatte wel een groter doel hebben gehad dan alleen het bouwen van een eenzame kluizenaarshut in de rimboe.

Kluizenaars

In de godvrezende twaalfde eeuw was het kluizenaarschap redelijk wijdverbreid, ook in de Achterhoek. Bij de voorbereiding van Franco's plannen was een collegakluizenaar betrokken, ene Ghiselbert. Die woonde misschien al in de omgeving en kende er meer gelijkgestemden. Want het kwam in die tijd vaker voor dat eenlingen, maar ook groepjes mensen - niet alleen mannen, ook vrouwen en kinderen - zich afzonderden in een kluizenaarsgemeenschap om als 'armen van God' de sobere levensstijl van

Jezus te imiteren. Zo'n groep had zonder gediplomeerde leiding geen door de kerk erkende toegang tot God. Bovendien dwaalden zulke groepen soms nogal af van de roomse theologie en kwamen op ketterse gedachten. Het was dus zaak om er een erkende geestelijk leider bij te krijgen. En andersom waren er priesters die zelf de rijke, gevestigde machtscentra van de kerk verlieten, om zich tot de essentie van hun geloof te wenden. Kluizenaarsvestigingen waren deels afhankelijk van aalmoezen en trokken vaak bezoekers die soms ook volgelingen werden. Grote voorbeelden uit de eerste helft van de 12e eeuw, die Franco zeker kende, waren Bernard van Clairvaux en Norbert van Xanten, strenge, extreem ascetische mannen die zich afzetten tegen de lust en verdorvenheid van de gevestigde orde. En in het jaar van Franco's stichting stierf Hildegard van Bingen, een zeer gedreven en begaafde vrouw, die symbool stond (en staat) voor de spirituele hoogten die ook (vooral adellijke) vrouwen konden bereiken.. Franco moet uit deze groten inspiratie hebben geput. Ook de gebroeders Van Wisch zullen de namen hebben gekend en de verhalen gehoord. Zij konden met een voor die tijd moderne kluizenaarsvestiging een begin maken met de civilisatie van hun onontgonnen land. Franco was dus geen toevallige vrome passant op zoek naar eenzaamheid, maar meer de geknipte geestelijk bedrijfsleider voor de pioniersgoederen van Wisch.

Advies

Hoe professioneel de missie bedoeld was, blijkt ook uit de adviseur die Franco volgens Van Berchen de aanwijzingen gaf die hem naar de juiste vestigingsplek leidden, kanunnik Bertold (ook fraaier: Baarthout) van Xanten.

Bertold werkte als bouwheer voor de landgoederen van de kerk van Xanten. Moors meldt dat hij waarschijnlijk verantwoordelijk was voor de verbouw van grote delen van de dom en 'gold als bevorderaar van de bouw van kloostergebouwen'. De kerkelijke autoriteiten van Xanten hadden bezittingen in de Achterhoek, dus Bertold kende waarschijnlijk de streek. Ook al is niet bekend wat zijn advies precies inhield, Bertolds bemoeienis met de kluizenaarsstichting doet sterk vermoeden dat het gelijk al de bedoeling was om er een permanente groepsvestiging van te maken, waar dus een serieuze investering mee gemoeid was. En daaruit volgt dan weer dat de beoogde deelnemers minstens voor een belangrijk deel uit de hogere kringen kwamen, die per definitie uit grootgrondbezitters bestonden. Mensen dus met ervaring op het gebied van land-schapsontwikkeling.

Niet al te wilde wildernis

In het jaar 1179 gingen Franco, Ghiselbert en misschien ook Bertold met Bernard van Wisch en ongetwijfeld wat helpers het zoekgebied in. Bernards broer Sweder, de daadwerkelijke pionier van Wisch, wordt hierbij niet genoemd. Misschien was Bernard, als oudste, speciaal voor de gelegenheid uit Münsterland gekomen om de missie te leiden.

Ze staken vanuit De Heuven de bedding van de Oude IJssel over, toen nog een wild riviertje vol eilandjes, dat soms woest kolkend breed uitwaaierde maar ook regelmatig droog lag. Recht tegenover de motte konden ze de wildernis in door stroomopwaarts het beekje te volgen dat daar nog altijd in de rivier uitmondt en al gelijk de eerste voorwaarde voor de vestiging leverde: water.

Te voet en met het kapmes baande de groep zich onder het immer toezien van God een weg. Bouwmeester zag ze 'dáár, waar eene snelle beek door het dichte houtgewas kronkelde', in een streek 'waar het Christendom reeds lang doorgedrongen (was). Doch of het zich lang genoeg had gevestigd om de zeden der ruwe bewoners verzacht en veredeld te zien, valt te betwijfelen.' Naar het westen lag Doetinchem vlakbij (4 kilometer; een uur gaans). Dus van daaruit was het gebied misschien niet vaak bezocht, maar zeker niet onbekend. Naar het oosten lag Varsseveld het dichtstbij, op 8 kilometer afstand, met daartussen moerassen en bossen. Naar het noorden Zelhem op bijna 7 kilometer en naar het zuiden Emmerik op dik 13 kilometer. Al verliep het reizen door de omgeving niet steeds over gebaande paden, en was de streek zeer dun bevolkt, toch was het er geen onbepert uitgestrekte jungle. Bovendien zou het mij niet verbazen als de gebroeders Van Wisch in overleg met Bertold al een locatie in gedachten hadden, want na nog maar drie kilometer langs en door het stroompje te hebben getrokken, kwamen ze al aan op de plek die Franco uitkoos: direct achter de rivierduinen waar de omgeving zijn naam aan dankt (Gaanderen, van Gernere; gérlaar; spitse heuvelrug).

Handwritten notes and diagrams on a central sheet of paper.

Top Left: A small diagram with a central node and several lines extending outwards.

Top Center: A large, dense block of handwritten text, possibly a list or a set of instructions.

Top Right: A diagram showing a central node with lines connecting to several other nodes, some of which are further connected to each other.

Middle: A large, dense block of handwritten text, possibly a list or a set of instructions.

Bottom: A large, dense block of handwritten text, possibly a list or a set of instructions.

Annotations: A black circle is drawn around a specific part of the text in the middle section. A red rectangular sticker is placed over a portion of the text in the bottom section.

Handwritten notes and diagrams on a right-hand sheet of paper.

Top: A diagram showing a central node with lines connecting to several other nodes, some of which are further connected to each other.

Middle: A large, dense block of handwritten text, possibly a list or a set of instructions.

Bottom: A large, dense block of handwritten text, possibly a list or a set of instructions.

Handwritten notes on a small sheet of paper.

Top: A diagram showing a central node with lines connecting to several other nodes, some of which are further connected to each other.

Middle: A large, dense block of handwritten text, possibly a list or a set of instructions.

Bottom: A large, dense block of handwritten text, possibly a list or a set of instructions.

Twijfel

Al was de streek geen volkomen onbekende wildernis, het was er zeker nog niet allemaal keurig in kaart gebracht. Daarin ligt, lijkt mij, dan ook de verklaring voor de vergissing - of inschattingsfout - die Bernard van Wisch als gids en grondeigenaar blijkaar maakte. Want toen de nieuwe kluizenaars al bezig waren om hutten te bouwen en plannen smeedden voor een houten kapel, bleken de markgenoten uit Doetinchem daar problemen mee te hebben. Zij meenden dat Van Wisch niet in zijn eentje kon bepalen dat de kluizenaars de benodigde grond wel konden krijgen. De plek lag blijkaar net op, of óver de rand van Van Wisch' eigendom, waarvoor de beek wellicht als historische, natuurlijke grens diende. Dat Van Wisch de vestiging er bij de Doetinchemmers niet kon doordrukken, suggereert dat de loop van de beek in de beleving van de Doetinchemmers bij hun gemeenschappelijke grond hoorde en niet door de nieuwkomers zo maar even viel te claimen. De situatie bleek lastig en sprak zich rond, waardoor grotere machten zich ermee gingen bemoeien. Vanuit Varsseveld kwam het aanbod van familie van de graaf van Lohn om de daar recent opgerichte kerk over te nemen en zich er met de groep te vestigen. Daardoor zou Franco met zijn volgelingen in een wereldse nederzetting komen te wonen waar dagelijkse zielzorg en geestelijke leiding van hem werden verwacht. Dat stond wellicht nogal haaks op zijn ideaal van autonome afzondering. En Franco's keuzestress werd nog groter toen vervolgens Hendrik I van Gelre en Zutphen zijn vinger opstak in de kwestie, omdat hij in Franco's plannen een mooie kans zag op godvruchtige versterking van zijn macht in deze uithoek van zijn invloedssfeer. Hendrik vroeg Franco om vooral aan 'zijn' kant van de grens te blijven, de Doetinchemse kant dus, en bood aan zijn invloed in te zetten om de Doetinchemse erfgerrechtige markgenoten te overtuigen om Franco alsnog de benodigde grond te schenken. Franco raakte volgens Van Berchen geblokkeerd door twijfel - kiezen voor Lohn of Gelre, of de Achterhoekse pijp überhaupt aan Maarten geven - en legde de operatie 'lange tijd' stil. Tot hij in een droom een goddelijke stem duidelijke taal hoorde spreken; 'Dit zal mijn rustplaats zijn in de eeuwen der eeuwen, hier zal ik wonen, want deze rustplaats heb ik uitverkoren'.

Graaf Hendrik I van Gelre en Zutphen (±1120-1182)

In 1133 mocht Hendrik zich als eerste graaf van Gelre én Zutphen gaan noemen, omdat hij het graafschap Zutphen van zijn moeder erfde. Het graafschap Zutphen was nog klein; het Gravenhof met dorp en ommelanden plus verspreid liggende goederen op de Veluwe, de heerlijkheid Lochem en stukken land bij Deventer en Doetinchem. Het bezit van Zutphen gaf in die tijd nog niet veel macht, maar het was een allodium, dus als vrij overerfbaar goed een mooie basis voor uitbreiding, invloed en aanzien. Als eindbaas van het graafschap kon Hendrik leenmannen aanstellen. Voor Gelre gold dat niet, want daarvoor was hij verantwoording schuldig aan de Duitse keizer, die hem bij onmin uit zijn functie en bezit kon zetten. Maar Hendrik had naast dadendrang ook diplomatiek talent en kon het over het algemeen goed vinden met de opeenvolgende Duitse keizers en de aarstbisschoppen van Keulen. Die hielpen hem bij zijn machtspolitiek tegen de bisdommen van Utrecht en Münster en gaven hem de positie om met allerlei los verworven stukjes land zijn bezit steeds meer aan elkaar te puzzelen. Dat deed hij niet vanuit zijn leunstoel, maar door onvermoeibaar rond te reizen en als leenheer met zijn leger de troepen van de keizer te versterken. Zo vergezeld hij de fameuze Frederik I 'Barbarossa' naar Italië. Hendrik was, kortom, een man van de wereld, bekend bij de machtigsten van Europa. Hij liep tegen de 60 toen hem de plannen van Van Wisch en magister Franco ter ore kwamen. Rond die tijd overleed zijn vrouw, hij voelde zich oud worden en hij had de statuur die kloosterstichters nodig hadden. Bovendien kon hij een steunpunt aan de rand van zijn machtsgebied goed gebruiken. Tot slot maakte hij zich net als iedereen grote omzorgen om zijn toegang tot de hemel. Van Heussen bevestigt dat Hendrik rijp was voor steun aan Franco's vrome plannen, 'als hij uit Italië gekomen was: want daar had hij bij Frederik tegen de Milanezen gediend. Na dat hij zich zoo in 't bestieren van de landzaaken als in den oorlog loffelijk gequeeten had, begost hij het hanthaven van den vrede en de werken van godvruchtigheid met grooter ernst te behertigen; en heeft dit treffelijke klooster niet verre van Deutekom van den grond laten optimmeren.' Toch had Gelre, dus Hendrik, nog niet voldoende macht en bezit rondom Doetinchem om dit in zijn eentje te beslissen. In twee vergaderingen wist Hendrik de belangrijke Doetinchemse grondeigenaren, zoals de heren van Keppel en Barlham, ervan te overtuigen dat het voor ieders zielenheil het beste was als Franco een flink stuk van de gemeenschappelijke gronden kreeg om daar een 'immunitet' te stichten. Dat wil zeggen dat Franco en de zijnen op hun nieuwe land vrij (immuun) zouden zijn van wereldlijke bemoeizucht. Alleen de verre bisschop van Utrecht zou er zijn hogere autoriteit mogen laten gelden. Het lijkt erop dat Hendrik nog flink heeft moeten praten, maar het besluit van de gulle Doetinchemse gevers om een flink deel van de onontgonnen grond ten oosten van Doetinchem af te staan aan Franco's kluizenaarsgroep, is dan ook de geschiedenis ingegaan als een van de vroegst bekende maatschappelijke optredens van een marke in Nederland.

Rentmeestersbureau van God

Franco zou nog twintig jaar, tot zijn dood in 1199, leiding geven aan klooster Bethlehem. Dat deed hij zonder specifieke titel. Pas zijn opvolger Willem wordt in de oorkonden bij zijn rang van proost genoemd. Als Franco al hoopte op een afgezonderd en eenzaam kluizenaarschap, dan kan daar niet veel van terecht zijn gekomen. Want al direct was er veel belangstelling voor de nieuwe vestiging van God en al snel kwamen de schenkingen binnen, van landerijen, kerken en hoeven tot water-, vis-, bos- en weiderechten.

Er gingen meer mensen rondom de kapel wonen. Begin 13e eeuw betrok zelfs de diepgelovige gravin Richardis, schoondochter van Hendrik en latere abdis van Roermond, een huis op een rivierduin in de buurt om zoveel mogelijk bij het klooster te kunnen zijn. Zonen van belangrijke geslachten traden tot de gemeenschap toe en vonden er hun graf. Ook Bernard en Sweder van Wisch lieten zich er begraven, waarna nog veel van hun nazaten volgden.

Naar aanleiding van de brand die het klooster nog voor de dood van Franco verwoestte, en de herinwijding van de wederopbouw, die Franco niet meer meemaakte, stelde het klooster in 1200 het eerste, nog bestaande overzicht van zijn bezit op. Het is verbazend om te zien hoe uitgebreid en divers de *span of control* van de Bethlehemse armen van God toen al was. Het geeft de indruk, dat klooster Bethlehem weliswaar een centrum van godvruchtige en sobere vroomheid was, maar minstens evenzeer van belang als een soort middeleeuws, regionaal

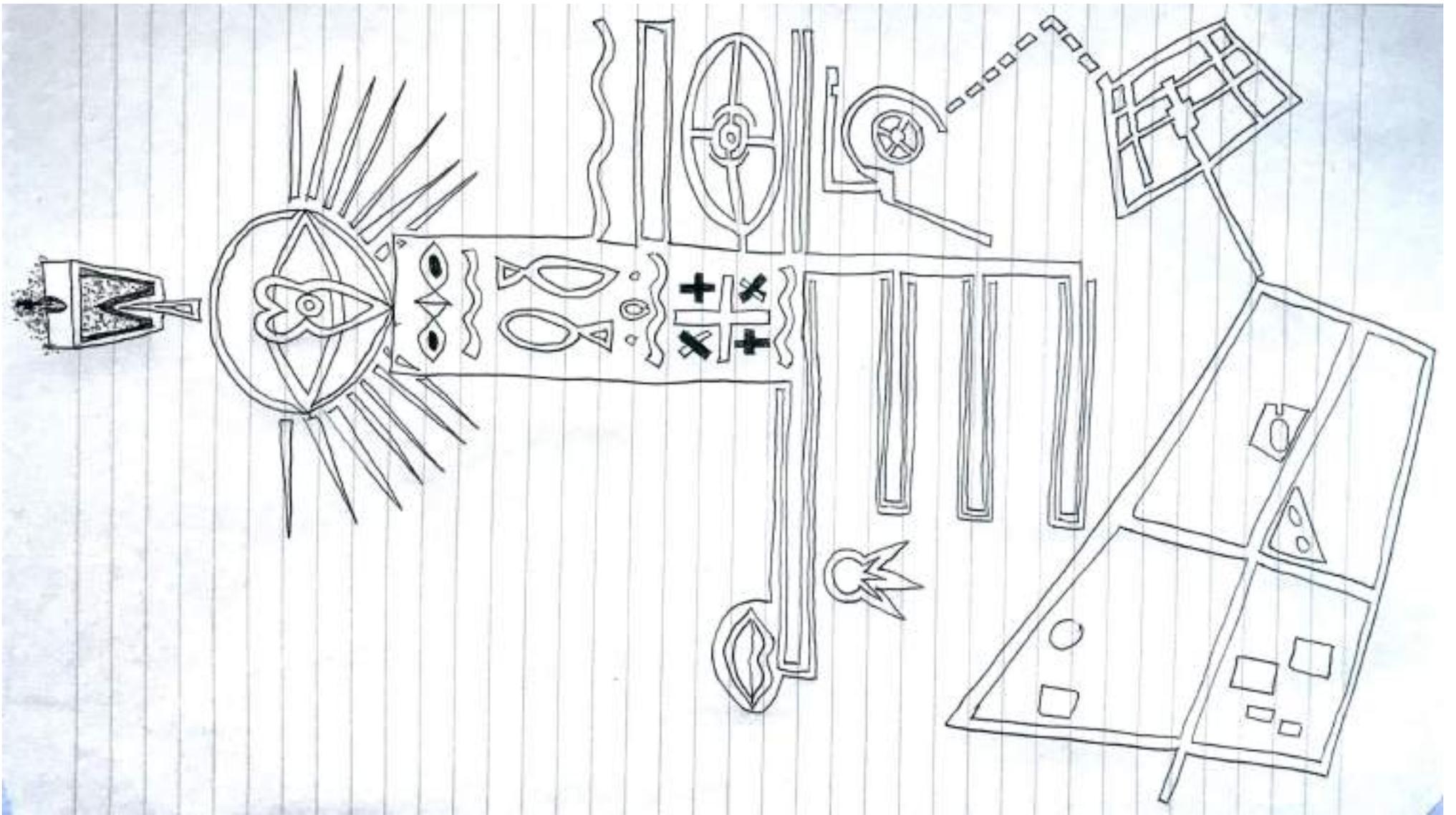
rentmeesters- en ingenieursbureau.

De ongeregelde kluizenaars van Franco waren onder Willem Augustijner kanunniken geworden. Hoewel het verschil tussen reguliere kanunniken en monniken volgens kerkhistoricus Christopher Brooks nauwelijks te maken valt, staan kanunniken meer in de traditie van wat we nu management zouden noemen; het beheer van (kerkelijk) bezit. De hoge komaf en de opleiding van de kloosterlingen betekenden dat er veel kennis aanwezig was, niet alleen op theologisch, maar ook op agrarisch en bedrijfskundig gebied. Alleen al uit de manier waarop het klooster de ongecontroleerde waterlopen vanuit het graafschap Lohn tot nut van zijn immuniteit wist in te dammen, kanaliseren, verleggen en op te stuwen, o.a. voor hun eigen watermolen, blijkt hoezeer Franco's stichting een bron van civiel-technische vaardigheid voor de wijde omgeving was geworden. Zo bezien is het logisch – en valt de steun van Wisch, Gelre en Doetinchem nog beter te begrijpen – dat grondeigenaren in de streek zich haastten om in dit ongeschiedkundig gebied delen van hun bezit in kundige handen te leggen. Voordelen genoeg, want vaak bleven er bij hun schenkingen toch vormen van recht op inkomsten bestaan die het klooster moest afdragen of beheren. Door goede contacten met het klooster had de schenker bovendien toegang tot een bron van kennis en kunde die in de wijde omgang zijn gelijke niet kende én je kon met je schenkingen ook nog eens een goed figuur slaan als Petrus aan de hemelpoort vroeg wat je daar als zondaar eigenlijk kwam doen.

Ruimtestation

Zoals eerder geschreven, was het temmen van de natuur hard werk ter ere van God, want het bracht overwinning op de chaos en de chaos was de duivel. Ieder gefatsoeneerd stukje grond betekende de herovering van een stukje van het paradijs, ons ooit ontnomen door de zondeval. Klooster Bethlehem stond middenin de Doetinchemse rimboe als een fort Gods. Met zijn vrome, strijdvaardige klooster-riders moest van daaruit de hele streek het aanzien krijgen dat God welgevallig zou zijn. De Bethlehemse dienaren des Heren leefden hun 'zucht tot het verrichten van uitwendige werken van godvruchtigheid' uit door de duivelse ruigten te temmen. Het is nu niet meer voorstelbaar hoeveel strijd er tegen de bedreigende natuur geleverd is. Bethlehem was daarbij een vooruitgeschoven post met de meest geavanceerde technieken. De associatie bij Bethlehem van middeleeuwse primitiviteit staat volkomen haaks op het zelfbeeld van de kloosterlingen van toen. Een betere vergelijking is de kolonisatie van Mars; de verovering van een onleefbare planeet door geavanceerde techniek. En net als bij de ruimtevaart, hangt er rond de pioniersstrijd van de kloosterling ook een zweem van militarisme. Het veroveren van de ruimte, het niets waar de mens niet leven kan, is niet voor de weekhartigen (die erven de aarde al), maar een zaak voor onverzettelijke hemelbestormers.

In de twintig jaar aan het eind van de 12e eeuw dat Franco de leider van ruimtestation Bethlehem was, golfde de expansiedrang op allerlei manieren door Europa en klotste onbeheerst over de randen daarvan. De zoon van Hendrik, Otto I, ging mee met de Derde Kruistocht (1189-1192) en was erbij toen de moslims uit Akko werden verdreven. Hij kwam naar huis als eervol kruisvaartridder met een hoofd vol exotische beelden. Franco's volgelingen gingen minder

ver van huis, maar waren zeker ook geïnspireerd door de kruistochten. De al genoemde, zeer vereerde geestelijk leider Bernard van Clairvaux, had bezield verkondigd wat de christenen te doen stond; de heidenen voorgoed bekeren, of ze allemaal uitroeien ('De doop of de dood!'). Die nietsontziende, heilige expansiedrift richtte zich op de 'ongelovigen' buiten de grenzen van de christelijke territoria, maar steeds vaker ook op de ketters daarbinnen. Hoewel het theologische adagium luidde dat overtuigen beter was dan geweld, jeukte menig christenhand om er voor zo'n prachtig doel vroom op los te slaan. Waarbij menig adellijk kloosterling zich vreugdevoller kon verliezen in dromen over militaire strijdvaardigheid dan in werken van zachtmoedige naastenliefde.

Het is dan ook een veelzeggend teken des tijds dat bij de herinwijding in 1200 dit keer niet, zoals in 1179, de bisschop zelf uit het verre Utrecht helemaal naar Gaanderen kwam. De honneurs werden waargenomen door een rondreizende houwdegen, die onderweg energiek volk ronselde om de troepen voor zijn kruistocht naar Lijfland (de Baltische staten) aan te vullen. Deze Albert van Riga, toen de kersverse bisschop van Lijfland en volgens Bouwmeester een 'ware heldenfiguur', richtte in 1202 de Orde van Zwaardridders op, die in 1237 door de paus bij de Duitse Orde werd gevoegd. Hoezeer de kanunniken van Bethlehem zich associeerden met het ridderideaal van de gewelddadige heidenbestrijding, bleek toen in 1267 Jan van Nassau bisschop van Utrecht werd. Onder deze 'man van bedorven zeden, volslagen onkundig, ongeschikt voor de behandeling van zaken en zoo vadsig en traag, dat hij gedurende zijn 21-jarig bestuur verzuimde de bisschoppelijke wijding te ontvangen', roken de kloosterlingen van Bethlehem de kans om zich van hun Augustijner leefregels te ontdoen, en hun klooster aan te sluiten bij de vrijgevochten priesterridders van de Duitse Orde. Het kostte het bisdom bijna 10 jaar dreigen en procederen om de opvolgers van magister Franco weer in het gareel te krijgen.

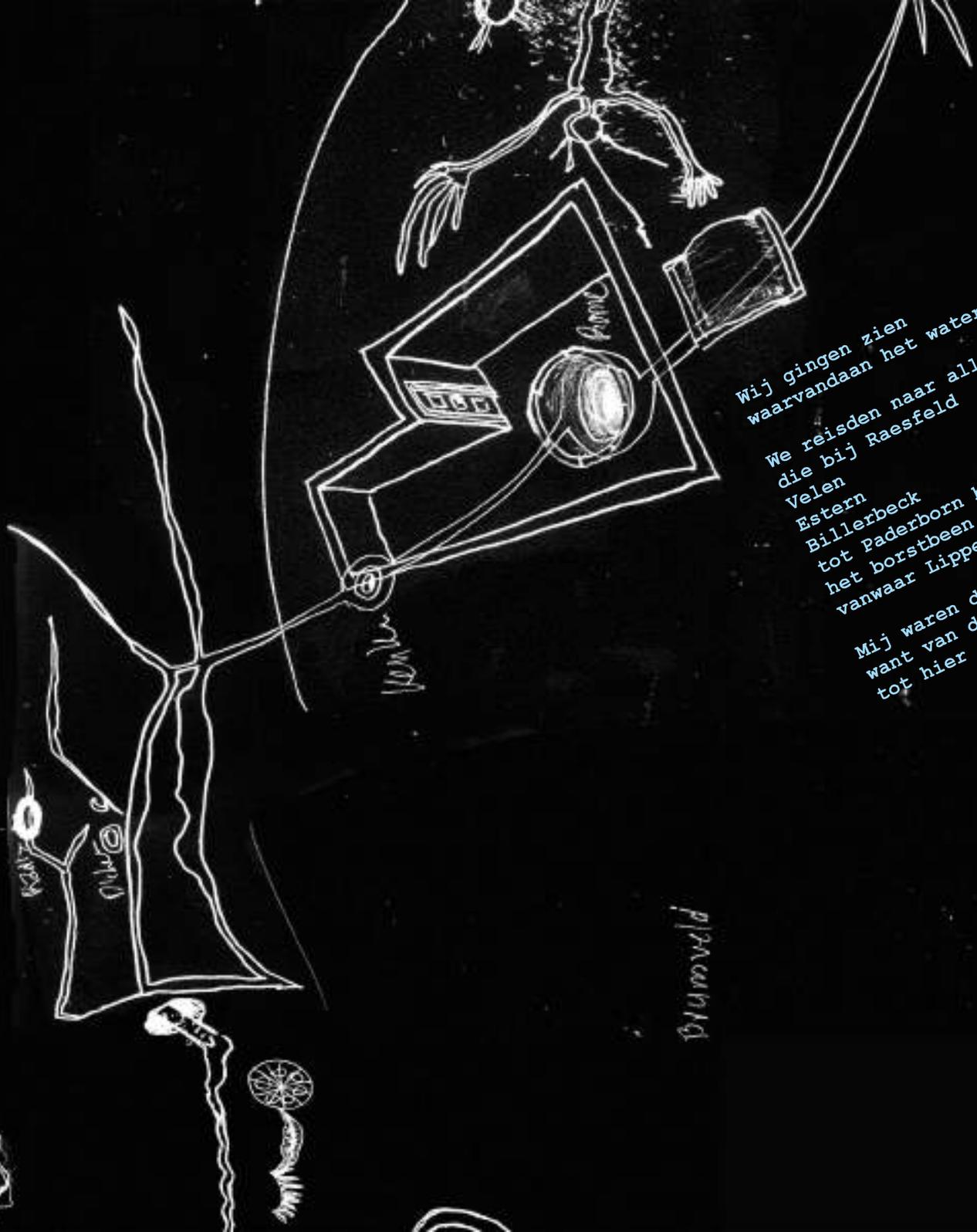
Keizer Frederik I, Barbarossa (1122-1190, Kyhäussermonument (D))

Bethlehem, Brunsveld, Radix

Wie nu van het Radixgebied via de Brunsveldweg (in 1289 ook onder beheer van Bethlehem) langs de Slangenburger naar de oude immunitet loopt, ziet alleen nog maar getemd land. Het paradijs dus.

Wij, erfgenamen der christenstrijders, hebben het wilde water bedwongen, het woekerende land bevrucht en de wilde dieren verjaagd. De duivel is uitgedreven!

Als ik in de nieuwe natuur rond de Heidenhoekse Vloed loop, ingericht volgens model Kamsalamander, en ik kijk naar het zuiden, de bomerijen in de verte, dan zie ik de zwarte gestalten van de Augustijner kanunniken op de Brunsveldweg bij de tijdruimtekrusing met de Garvelinkweg en Jolinkdijk. Ze staan er op gehoorsafstand van Zaal Twee. Ik weet dat daar de Boelekeerl schuilt, ik heb hem er gezien. Misschien hebben ook zij hem horen huilen.

Wij gingen zien
waarvandaan het water komt

We reisden naar alle bronnen:
Velen
Estern
Billerbeck
tot Paderborn bij
het borstbeen van de Westfaalse Bocht
vanwaar Lippe en Eems ons omarmen

Mij waren de heuvels achter Estern het mooist
want van daaruit reikt de Schlinge
tot hier

Paderborn

Ik dacht aan de dagen voordat
 haar naam bestond - Bielheimerbeek
 de heuvel voor haar mond
 waarop de jongens van Wisch

die bij haar naar binnen leiden drie mannen:
 magister Franco, Ghiselbert de kluizenaar en kanunnik Bertold

Terwijl de wereld elders woedde
 waren - zo stel ik mij dat voor -
 de hoofden van die drie gevuld met
 prijzingen Gods zo loffelijk
 vol van angsten zo diep als de hel

Dit was hemelsbreed
 vijf kilometer van waar
 de Boelekeerl schuilt

Mij dunkt dat zij ook hem vreesden
 toen al snel hun land tot
 zijn moerassen reikte

Drie

Elze yon

conu - Peterloo ca

oceanheid

magister Franco
 Ghiselbert de kluizenaar
 kanunnik Bertold

Geheven 21

Tien

Pechlehem

Winkat dda i leavw dno smoooy

11/12/1911/12 10-6-19

Denken

Ik denk, omdat het water van de Baumberge naar het oosten begon te stromen door geulen, gegraven door hoopvolle mensen (zijnde strijdvaardige mensen), dat de mannen van Wisch op de gedachte kwamen om zich stroomafwaarts te vestigen. Hoe nieuw toen alles was! En hoe nóg nieuwer alles beloofde te worden! Wildernissen lagen hunkerend in duivelse drift ondoordringbaar te wezen om getemd te worden. Het onsmakelijke lijden, de dagelijkse dood richting hel, het ongerijmde vagevuur, de stralende verrukkingen van de hemel, ze riepen de mens onbeschaamd aan. Ontsnappen was de eenvoudige mens niet gegeven.

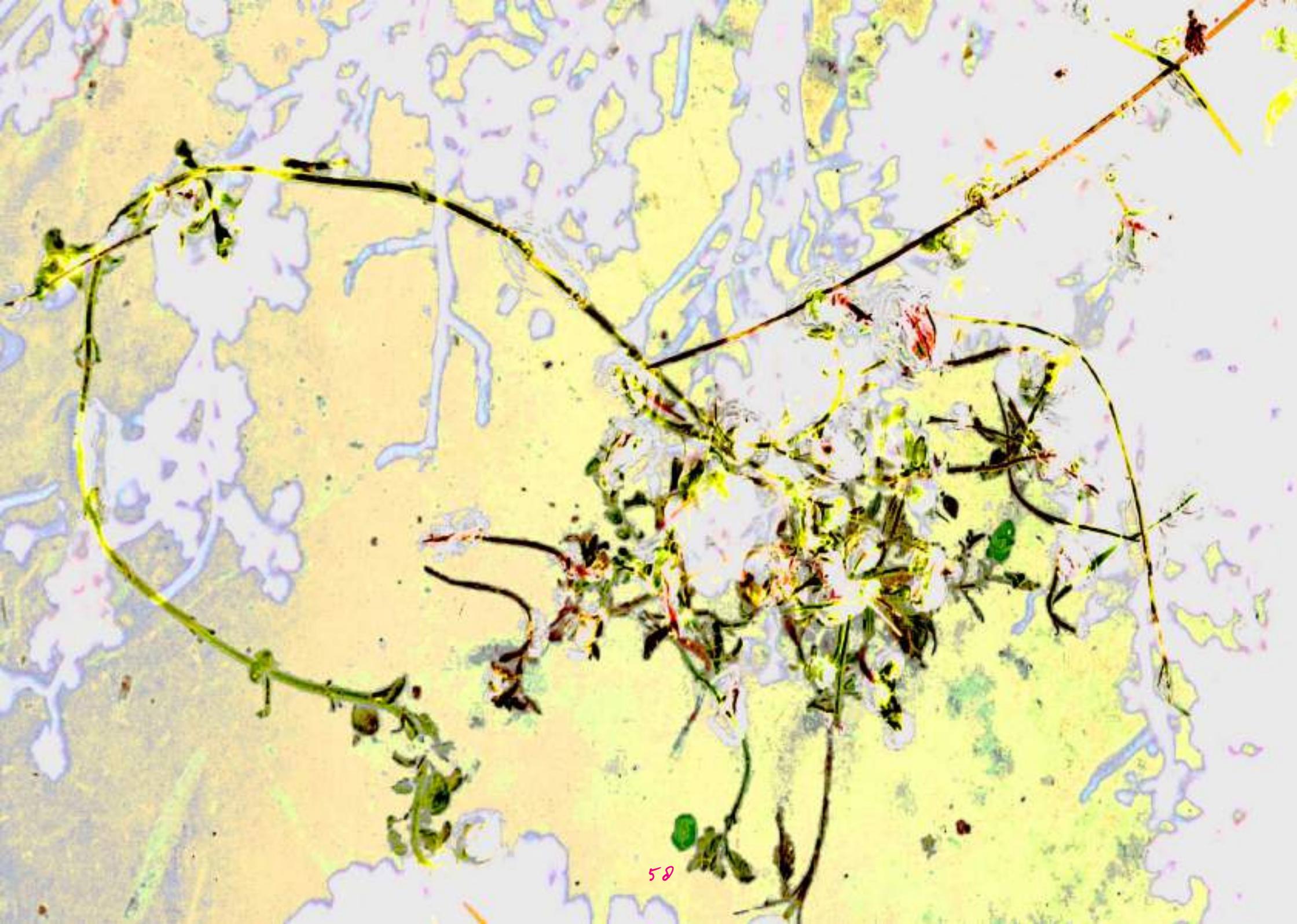
Bent u een eenvoudige mens? Is het mogelijk iets anders te zijn dan een eenvoudige mens? Zie daar een denkoefening: er is geen ontsnapping. En toch; hoe tóch?

Het is misschien niet werkelijk mogelijk om iets anders dan een eenvoudige mens te zijn, maar het is wel denkbaar. Ook de eenvoudige mens kan denken. En als hij aan God kan denken, is zijn denken goddelijk. Waarbij het erg helpt als hij zijn wanen voor denken houdt.

Franco zocht zijn plek in de wildernis om aan God te denken vlak bij de Boelekeerl, die staat voor het Kwaad en wiens paradijs de chaos is.

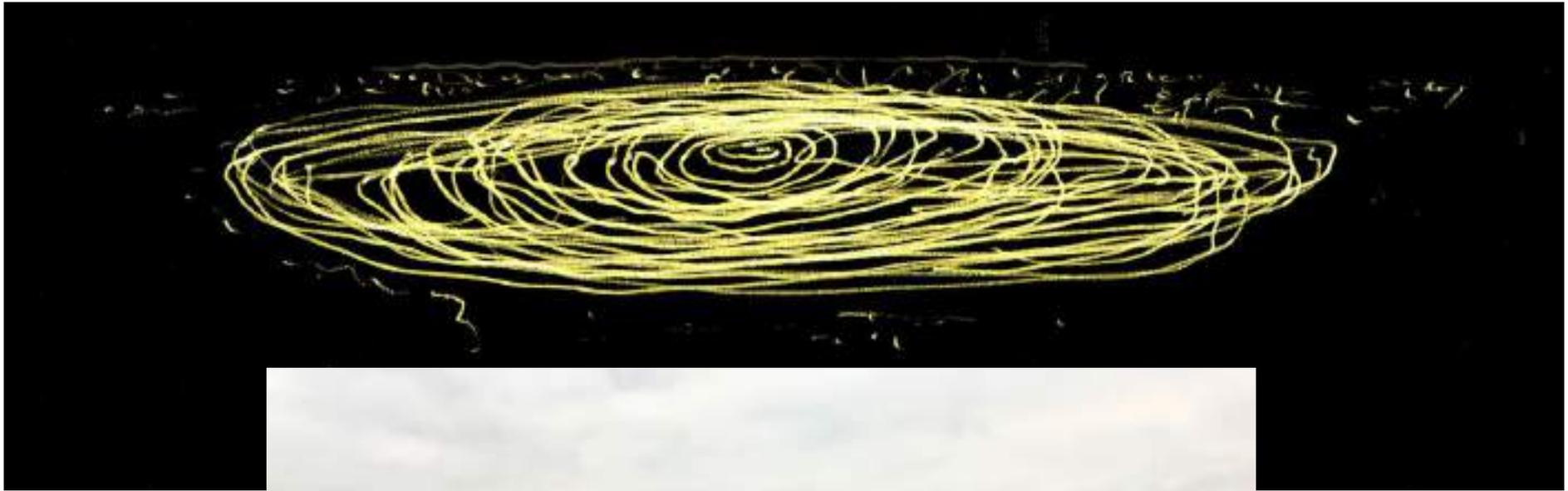

Niet naar ver, maar verder naar hier

Viering (2)

De complexiteit van de christelijke boodschap, die oproept tot naastenliefde en daarom het lijden viert. De christelijke liturgie draait om reiniging door lijden, want er wordt door mensen nu eenmaal onaangenaam veel geleden. Ook door dieren overigens. En waarom niet door planten? Wat het lijden van Homo Sapiens niettemin uniek maakt, is dat hij (zij) lagen op zijn lijden plakt opdat hij er zijn eenzame naaktheid niet in hoeft te zien. Het lijden wordt bekleed met geloof, schuld, betekenis, verwachting (hoop en vrees), (zelf)medelijden, pogingen tot berusting, wijsheid, woede, noem het maar op. Het aanbrengen van al deze rituele bekleeding is een vorm van viering. Leed heeft veel feest nodig - meer dan blijdschap, want dat is al feestelijk van zichzelf. De viering voortkomend uit de christelijke traditie reikt hiervoor haar diepdoorleefde vorm aan, niet leuk of fijn in de gebruikelijke, oppervlakkige betekenis, maar van een pijnlijke en paradoxale goedheid en noodzaak. Het stoffelijke moet tijdens het feest bevrijd worden van zichzelf. Van tevoren wassen we ons, kammen de haren en zoeken zorgvuldig de beste muziek. Dan huilen wij. Samen. Want een viering niet gehuild, is een feest niet gevierd.

Ds. Van Dijk (1830-1900) richt zich vanuit Doetinchem op de Inwendige Zending bij Zelhem (Bron: Halle, een dorp in de Achterhoek, A.J. Geurkink, 1985, Halles Belang)

"Ik waag het voor ons eigen land op te komen, en mij in de bres te begeven voor al die duizenden en tienduizenden gedoopte heidenen, die, wat hunne onkunde en gebrek aan opvoeding betreft, roepen om onze hulp, opdat men ons niet uit de heiden-wereld toeroepe: 'medicijn-meester! genees u zelve!'" (Ds. Van Dijk, 1867)

Prediking te Halle (Bron: Geurkink; citaat uit Dr. G.A. Wumkes, Leven en Levenswerk van J. van Dijk Mzn.) 1875

"...waar in volslagen afzondering te midden van heidevelden een stijf, apart slag mensen woonde. (...) Daar vond men nog sporadisch het oud-Saksisch boerenhuis, met de schouw als middelpunt van het woonvertrek. Daar leefde men zo schamel, dat het geen ei of stuk koek kon lijden. (...) Eerst kostte het moeite om met het schuwe volkje van Halle in aanraking te komen. Dikwijls gebeurde het als iemand uit het schoolhuis [i.c. een zendeling van Van Dijk, pvd] hun woning naderde, dat zij zich gingen verbergen. En kwamen zij eindelijk voor de dag, dan bewaarden ze gewoonlijk een hardnekkig stilzwijgen op alles wat hen gezegd werd."

Werkzame Barmh. 1-1-19

Hiertussen Plan Radix

(1) Lambertikerk, Zelhem rond 801, gesticht door Ludger, missionaris in opdracht van Karel de Grote

(2) (volgende bladzij) Slangenburgerk, Stadsheide 1930, schenking van de kasteelheer van Slangenburg, grootgrondbezitter Johan Passmann

Ruim duizend jaar christelijke cirkelvorming rond het Radixgebied. De overwinning van het historische, in deze kerken tot op de huidige dag beleden christendom is de overwinning van het Goede; alles wat de schepselen overkomt is de bedoeling van een goede God. Heidens en kettters zijn zij die geloven dat het aardse lijden niet van een goede God stamt, maar voortkomt uit de heerschappij van het Kwade. De ketter, de zuivere dus, ziet in al het stoffelijke de Duivel, waaruit zijn ware zelf - de ziel, die een engel is - bevrijd moet worden. De christen zegt: het Goede heerst, ook op aarde, het kwade is slechts een test.

De kluisenaar ziet zichzelf als test.

Plan Radix vreest en eert het stoffelijke.

Ludgerkapel, museum Smedelinck, Zelhem. Replica.

Slangenburgkerk met labyrint (labyrint; in de Griekse mythologie de woonplaats van de stierman (bullman, bullebak, boelekeerl). Ook; Stier(mens), sterrenbeeld 21 april - 20 mei; aardeteken. PvdL: 1-5-1955.

Het door hem platgebrande stukje woud op een droge richel bij lessend water is het aards paradijs, de hof van Homo Sapiens. Hij is er door zijn inspanningen de baas. Nu hij gewend is aan mechanisatie en vergeten hoe het ooit begon, kan hij zijn aangeharkte natuur zelfs een schone vriendin en gulle dienaress wanen. Maar hij weet vanuit instinctieve diepten en door ziekten dat hij niet de baas is en nooit zal worden. Hij noemt daarom de onnipotente natuur bij haar meta-naam, God, en knielt in zijn hof om genade.

Zij die de meta-naam niet noemen, die hun hoofd niet kunnen buigen, kennen niettemin het woord.

De christen in mij is vervallen, de meta-naam spreek ik niet, mijn gebed noem ik Radix. Het stroomgebied van de Heidenhoekse Vloed is een plaats om te knielen.

Natuur of God; *tométo, tomàto.*

Verantwoording

Er is vormrijm tussen het hedendaagse Plan Radix en klooster Bethlehem* 840 jaar geleden, vijf kilometer verderop. Hoewel de verschillen immens zijn en de vergelijking hovaardig is, komt dit elfde nummer toch voort uit die gelijkenis. Op beide plekken is namelijk niets bijzonders te zien. Wie aan de oevers van de Heidenhoekse Vloed terecht komt en Plan Radix niet kent, ziet niet waar hij werkelijk is. Zo is het ook met de passanten van de Kloosterlaan, waar zij niet kunnen zien dat het de gebedsplek van kluizenaar Franco was.

* Klooster Bethlehem houdt geen historisch verband met abdij St. Willibrordus, die ruim anderhalve kilometer noordelijker ligt en pas na de Tweede Wereldoorlog is gebouwd.

Bronnen

Plan Radix verricht kunstzinnig landschapsonderzoek, wat iets anders is dan wetenschappelijk onderzoek. Deze publicatie is niet voorzien van noten, maar de informatie is wel zo min mogelijk uit de duim gezogen. Ondermeer de navolgende bronnen zijn geraadpleegd.

- W. de Berchen, De nobili principatu Gelrie et eius origine [orig. rond 1470], uitgave L.A.J.W. Sloet van de Beele, Martinus Nijhoff, Den Haag, 1870 (print British Library 2019)
- J.F.Th. de Beukelaer, Uit Bethlehem geboren, Fagus, Aalten, 1995
- J.C. Boogman en S. Oosterhaven (redactie), Geschiedenis van Doetinchem, De Walburg Pers en Oudheidkundige kring 'Deutekom', 1986
- De Bosatlas van de Nederlandse geschiedenis, Noordhof Atlasproducties, Groningen, 2011
- W.L. Bouwmeester, Het klooster Bethlehem bij Doetinchem, C. Misset, Doetinchem, 1903
- C. Brooke, Kloosterwerelden 1000-1300, W. Gaade, Den Haag, 1974
- K.M. Cohen, E. Stouthamer, W.Z. Hoek, H.J.A. Berendsen & H.F.J. Kempen, Zand in Banen - Zanddiepte kaarten van het Rivierengebied en het IJsseldal in de provincies Gelderland en Overijssel, provincie Gelderland, 2009
- K.M. Cohen, E. Stouthamer; Vernieuwd digitaal basisbestand paleogeografie van de Rijn-Maas delta, Dept. Fysische Geografie, Univ. Utrecht, 2012
- G. Duby, Bernard van Clairvaux en de cisterciënzerkunst, Agon, Amsterdam 1989
- C.L. van Groningen, P. Beelaerts van Blokland, De Kemnade, St. Cultuur en Media, Bilthoven, 2012
- H.F. van Heussen (vert. H. van Rijn), Oudheden en gestichten van het bisdom Deventer, S. Luchtmans, Deventer, 1725
- H. Janssen, U. Grote, Zwei Jahrtausende Geschichte der Kirche am Niederrhein, Dialogverlag, 2001
- P. Kuijper, Varsseveld. In: Gelre, bijdragen en mededelingen, Deel LVIII, S. Gouda Quint, Arnhem, 1959
- B. Heidtmann, Zeignung und objekt, Kunstverein Nümbrecht e.V., 2007
- H. Kremer en N.T.D. Eeltink; Synthegra Rapport P0503166; Veldonderzoek i.v.m. boringen Hoofdstraat Gaanderen, Doetinchem, 2008
- P. Moors, Het klooster Bethlehem bij Doetinchem en zijn grootgrondbezit, een inleiding, (scriptie). Nijmegen, 1983
- I.A. Nijhoff, Het klooster Bethlehem of Bielheim bij Doetinchem, Is. An. Nijhoff en zoon, Arnhem, 1853
- I.I. Pontanus (vertaald en uitgebreid door A. van Slichtenhorst, Jacob van Biesen, XIV. Boeken van de Geldersse Geschiedenissen, Arnhem, 1654
- G. Prop; De historie van het oude Gelre onder eigen vorsten (tot 1543), N.V. J.W. Thieme & Cie, Zutphen, 1963
- C.J. de Rooi, Water stroomt waar het niet gaan kan, scriptie RHI 90318 WUR, Arnhem, 2005
- B. Slicher van Bath, De agrarische geschiedenis van West-Europa 500-1850, Het Spectrum, Utrecht, 1980
- H. Terhalle, Von der Territorialgrenze zur Staatsgrenze, Vreden, z.j.
- V. Veltzke, Wesel und die Niederrheinlande, Mercator Verlag OHG, 2018
- J.G. Vos en G.J.B. Stork, Het land van de Oude IJssel en zijn Waterschap, Waterschap van de Oude IJssel, Terborg, 1980
- J. Wilbrink, Leven en werk van Hildegard van Bingen, Berne Media/uitgeverij abdij van Berne, Heeswijk-Dinther, 2018

Google Earth Pro

<https://beeldbank.cultureelerfgoed.nl>

<http://www.graafschap-middeleeuwen.nl>

<https://saintscatholic.blogspot.com/2014/03/saint-norbert-of-xanten.html>

<http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/> (Deel 4: Oorkondenboek van Gelre en Zutphen 1148-1326)

<https://nl.wikipedia.org>

Diverse nummers van Kronyck, Tijdschrift van de Historische Vereniging Deutekom en de Oudheidkundige Verenigingen Gander en Salehem

